

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXII.

HUNGARIA
SZEGED
2005

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

dr. Almási Tibor, dr. Koszta László, dr. Makk Ferenc, dr. Marjanucz László,
dr. J. Nagy László, dr. Zimonyi István

A kötet az MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport kiadványa

Redegerunt:

dr. Ferenc Makk
dr. Ferenc Piti

Szerkesztette:

dr. Makk Ferenc
dr. Piti Ferenc

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

A DAI 38. fejezetének forrásáról

Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár (913–959) *De administrando imperio* címen (rövidítve DAI alakban) idézni szokott görög nyelvű munkája¹ a magyar őstörténet utolsó szakaszának felbecsülhetetlen értékű forrása. Nagyjából olyan szerepet tölt be, mint a latin nyelvű 14. századi krónikakompozíció a 11–12. századi magyar történelem kutatásában. Akár egyik, akár másik bármily okból hiányozna, azaz nem készült volna el, vagy nem maradt volna ránk, ez pótolhatatlan veszteséget jelentene a kutatásban, igen kiterjedt fehér foltokat hagyva maga után.

Különös fontossága van a DAI 38. fejezetének,² amely szinte teljes egészében a magyar nép eredetéről és honfoglalás előtti történetéről szól, de néhány kitétel erejéig egészen a mű keletkezésének idejéig, a 10. század közepéig terjedő időre vonatkozóan is tartalmaz utalásokat. A 38. fejezet utolsó, 'Oti'-val bevezetett mondata, a besenyő szálláshely folyók szerinti körülírása tartalmi szempontból nem tartozik a fejezet szövegtestéhez. (A szöveg fejezetekre oszlása különben is későbbi fejlemény.) Az utolsó mondatától megfosztott 38. fejezet kerek egész, tematikailag homogén, kizárólag a magyarok múltját kíséri nyomon a 9. század végéig, azaz a jelenre, a 950 körüli évekre vonatkozó utalásoktól eltekintve sok évtizeddel a mű keletkezése előtti időket tárgyal.

Egészen a közelmúltig nagyjából közmegegyezés alakult ki a tekintetben, hogy e fejezet forrása szóbeli magyar információ, méghozzá a DAI írásához közeli időpontban Konstantinápolyban megfordult két magyar főember, Bulcsú és Termacsu tájékoztatása.³ Ebben a kérdésben kezdeményezett perújrafelvételt a közelmúltban Kapitánffy István. Élete utolsó éveiben két rövid tanulmányt szentelt e kérdésnek. Az egyikben azon a nyomvonalon indult el, hogy a 38. fejezet, ez a legkevésbé praktikus, minden bizánci vonatkozás nélküli szöveg miért került be mégis a DAI-ba, hiszen 952 körül, amikor a DAI elkészült, a 38. fejezet minden megállapítása „idejétmúlt, legfőljebb régiségtani érdekességgel bíró anyag volt, és

¹ Lásd Harmatta János: Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László–Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel. II. Budapest 1996. 105–111.

² Kritikai kiadása és magyar fordítása: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjt., ford., bev., jegyz. Moravcsik Gyula. Budapest 1984. 42–45.

³ Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Budapest 1953. (reprint: 2003.) 47.; Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Budapest 1959. 157.

az egykorú hatalmi helyzet vagy a birodalmi külpolitika tekintetében semmi aktualitással nem rendelkezett”. De – füzte tovább okfejtését Kapitánffy – az, ami „950 táján minden aktualitását elvesztett anyag lehetett, mintegy 100–200 évvel korábban a birodalom számára elsőrendűen fontos információ volt... Ezek a fontos adatok valamiképpen írásba is foglaltattak, s az udvari irattárban fennmaradtak, s így kerültek azután VII. Konstantinnak a birodalom kormányzásáról szóló művébe”, méghozzá akként, hogy a 10. század közepén az „összegyűlt anyagot a császár vagy egy szerkesztő rendezte, felületesen 'modernizálta' azzal, hogy a saját korára utaló megjegyzéseket szűrte bele”. Ez azonban alapvetően nem változtat azon, hogy a „38. fejezet – zárta okfejtését Kapitánffy –, ha következtetésem helyes, az ott elbeszélt eseményekkel egykorú feljegyzésen alapul”.⁴

Másik írásában Kapitánffy lényegében megismételte itt ismertetett álláspontját, azt, hogy a 38. fejezet adatai „9. századi, nagyjából kortárs bizánci feljegyzések (követjelentések) bedolgozásának eredményei”, vagyis hogy „a magyarok 9. századi történetére vonatkozó tudósítások egykori bizánci följegyzésekre mennek vissza”, és ez „még inkább növeli forrásértéküket”. Ugyanakkor itt két ponton már épített is saját feltevésére. Egyrészt felvetette: „a 9. századi iratok hatásának tulajdonítható, hogy a magyarokat az iratban következetesen a türk népnév jelöli. Nem valószínű ugyanis, hogy a 10. század közepén a magyarok önmaguk megnevezésére ezt használták volna”. Még ennél is fontosabb az a sejtetése, hogy a magyar törzsnevek is e „korai, 9. századi híradások köré tartoznak”, hiszen valószínű, hogy 895-ben a besenyő támadás a törzsi szervezetet szétfeláldta, és „az új hazában már nem került sor újjászervezésre”.⁵ (Csak zárójelben jegyzem meg: Kapitánffy ez utóbbi nézetei nem állják ki a tények próbáját. A magyarok magukat sem a 9., sem a 10. században nem nevezték türköknek. Ami pedig a törzsneveket és törzseket illeti, a DAI a 40. fejezetben jelen időben szolt a magyar törzsekről és azok szembehelyezkedéséről a nomádállami centrummal.)

Kapitánffy írásai a honfoglalás 1100. évfordulójának szentelt millicentenáris ünnepségek 1996. évi lezárulta után jelentek meg, ezért az indokltnál kisebb figyelemben részesültek. Mindenesetre Bóna István akként reflektált Kapitánffy feltevéseire, hogy a „tragikus hirtelenséggel elhunyt” szerzőnek „nem volt módja... új téziseit bizonyítani. Ezek a jövőben kutatásban tüsként fognak maradni, sőt egyre mélyebbre fognak befürödni”.⁶ A sors úgy hozta, hogy immár Bóna sincs az élők sorában. A tüskét azonban, amely elhelyeztetett, a kutatásnak

⁴ Kapitánffy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. Antik Tanulmányok 43 (1999) 283–285. = In: Kapitánffy István: Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban. Budapest 2003. 139–144.

⁵ Kapitánffy István: Biborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. Rokay Péter. Újvidék 1997. 38–43.

⁶ Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár. Monográfiák. 12. Budapest 2000. 15.

kezelnie kell. A jelen dolgozat arra vállalkozik, hogy véleményt alkosson Kapitánffy István vázolt feltevésével kapcsolatban, és a tüskét helyzetében megerősítse vagy eltávolítsa. Magam úgy vélem: egy sor szempont szól amellett, hogy Kapitánffy feltevését el kell utasítanunk, azaz a tüskét ki kell húznunk. Érveim a következők.

1. Kapitánffy nem gondolta végig feltételezését sem az időrend vonatkozásában, sem a bizánci kapcsolódási pontok terén. Amiről a 38. fejezet érdemben – és nem pusztán utalás formájában – szól, az 895-tel zárul, és bizonytalan időben, a levediai haza megszerzésével kezdődik. Bármikorra tegyük is ezt, mindenképpen jó néhány évtizeddel 895 elé kell helyoznunk. Ily módon a 38. fejezet által átfogott időhatár mintegy két emberöltő, azaz 60 esztendő. Hasonló intervallumra gondolhatott Kapitánffy is, amikor 950-hez képest 100–120 évvel korábbi fontos információról szólt. Ennek keltéül a 830-as–850-es évek adódnak. Ennek záró pontjáról is azonban még további 40 esztendő a honfoglalás, amivel a 38. fejezet zárul. Aligha lehet tehát szó e 60 év alatt egyszeri bizánci követjárásról és egy alkalommal történt írásbeli jelentésadásról, hanem azt kell(ene) feltételeznünk, hogy a 830-as és a 890-es évek között több nemzedék képviselői irtak követjelentést a magyarokról. Ennek azonban több körülmény ellentmondani látszik. Bárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, Bizánc a 38. fejezetből mindenképpen hiányzik. Ha egyszeri a követjárás, ez még könnyebben magyarázható, mintha rendszeresen ismétlődő. Nehezen hihető ugyanis, hogy a bizánci követeket minden más érdekelte volna a magyarokkal kapcsolatban, kivéve azt, hogy mi a magyarok viszonya Bizánchoz. Kivált akkor feltűnő ez, ha elhisszük Kapitánffynak – és ezt készséggel meg tesszük –, hogy a 9. században a bizánci diplomácia pontosan úgy figyelt a központi helyet elfoglaló magyarok minden rezdülésére, mint a 10. században a magyarok helyére lépő besenyőkére. Mivel ennek a magyarok iránti kitüntetett bizánci figyelemnek éppen a magyar–bizánci kapcsolatok alakulása terén a DAI 38. fejezetében az égvilágon semmi nyoma nincs, aligha meglepő kimondani: a 38. fejezet anyaga Bizánctól független információk sora. Ugyanakkor a 38. fejezetben sajátos belső kronológiai rend határozott körvonalai rajzolódnak ki.

2. Ezek a következő időmeghatározások szerint rendeződnek el. **a) régen:** a Kazáriához közeli Levedia megszerzése; **b) abban az időben:** nevük *savartoi asphaloi* volt; **c) három esztendeig:** együtt lakás a kazárokkal; **d) kevés idő múltával:** a kagáni ajánlat Levedi fejedelemmé tételére; **e) néhány év múlva:** a besenyők támadása a magyarok ellen (895-ben). E kronológiai rendben két mozzanat feltűnő: annak megkomponáltsága, illetve erősen a 9. századi magyar történelem főbb csomópontjaihoz való igazodása. Ennek a történetnek a megalkotója pontosan tisztában volt az események egymásra következése szigorú logikájával, ugyanakkor a belső átélő csalhatatlan biztonságával választotta ki a sorsfordító csomópontokat (Levedia megszerzése, a kazár kapcsolat, Etelköz elfoglalása, azaz

a kagáni ajánlat, végül pedig Etelköz elvesztése). Erre akár egy, akár több bizánci követ képtelen lett volna, így csakis magyar alkotóra gondolhatunk.

3. Hogy a 38. fejezet egy szövegből készült, filológiailag is igazolható. Moravcsik Gyula figyelt fel arra, hogy az *ἰστέον ὅτι* vagy *ὅτι* minden esetben új írott forrást, illetve szóbeli közlést vezet be.⁷ A 38. fejezet *ὅτι*-val kezdődik, és a folyamatos elbeszélést hasonló szócska sehol sem szakítja meg. Mindössze a 38. fejezet utolsó mondatában fordul elő újra a *ὅτι*, ahol a szöveg a besenyő föld folyóinak ismertetésére tér át, de itt tartalmi szempont is mutatja, hogy ez a korábbiaktól eltérő információn alapul. Így Deér József joggal mondhatta: „A 38. fejezet magyar történeti elbeszélése már ezért is egyetlen informátorra utal”.⁸ Elvileg ez az információ ugyan lehetne 9. századi bizánci követjelentés is, de ezt már a fenti megfontolások egyike-másika biztosan kizárja, és a következő két szempont is határozottan ellene mond.

4. A 38. fejezet és az orhoni türk feliratok kapcsolatának kérdésében a kezdeményező lépéseket már a korábbi szakirodalom (Deér József, Szűcs Jenő) megtette. A közelmúltig nem figyelt fel azonban arra, hogy mélyreható szemléletbeli rokonság figyelhető meg a két szöveg között, és ebben voltaképpen a nomád hatalomgyakorlás hasonló módozatai tükröződnek. Az orhoni feliratokban ennek első szintjét a bégek (nemzetségek) és a nép jelenti, ami nemzetségi-törzsi berendezkedést jelöl, ahol hiányzik a saját főnök (kagán, fejedelem) és a saját uralmi szervezet (*el*, birodalom). A magyarok esetében ennek az állapotnak a 38. fejezetben az felel meg, hogy a magyarok népének nem voltak fejedelmei, csak vajdái (azaz törzsfői). A minőségileg új szakasz akkor kezdődik, amikor a népnek saját kagánja (fejedelem) és ezáltal saját birodalma (nomádállama) lett. A magyarok akkor jutottak ebbe a helyzetbe, amikor a kazárok szokása és törvénye szerint Árpádot (a valóságban Álmost) pajzsra emelvén fejedelemmé tették. (Hogy a nomád birodalmak vezetői alávett népek főnökeit megajándékozhatták a kagáni címmel, azt az orhoni feliratok jól mutatják: „Barsz bégnek kagán címet adtunk, s neki adtuk kisebbik hűgunkat, a hercegnőt” – szól Kül Tegin nevében a szöveg.)⁹ A 38. fejezet ennek a nomád államfejlődési tendenciának megfelelően beszél Levedi és Árpád (vagyis a kis hatalmú törzsszövetségi vezető és a nagy hatalmat kezében összpontosító fejedelem) korszakáról. Márpedig erről csak olyasvalaki szólhatott, akinek pontos, belső átélésből fakadó ismeretei voltak. Ez nem lehetett egy vagy több bizánci követ, hanem az első narratíva csakis magyar közegben születhetett meg.

⁷ Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker. Berlin 1983.³ 363.

⁸ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80 (1945–1946) 11–12.

⁹ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Budapest 1986.³ 63.

Néhány generáció elmúltával a történet – noha alapja változatlan maradt – elindult a folklorizáció útján, az egész nép közkincsévé, történeti tudata részévé vált.¹⁰

5. A közelmúltban az orhoni feliratok egyes török, illetve a 38. fejezet egyes görög szavait és kifejezéseit Zimonyi István összevetette. A katonai szolgálattal, a nomád fejedelem jellemző tulajdonságaival (bölcsség, bátorság, érdem) és a törvénnyel kapcsolatos fogalmak nyelvi kifejezései a legteljesebb megfelelést mutatták, a párhuzamba állított kifejezések mögött ugyanaz a (türk–kazár típusú) intézményrendszer állt, vagyis „a magyarság előkelői még a 10. század közepén is ebben a kategóriarendszerben gondolkodhattak”.¹¹ Amennyiben egy (vagy több) 9. századi bizánci követet tekintenénk a 38. fejezet érdemi szerzőjének, a nomád uralmi viszonyok mély ismeretéről tanúskodó nyelvi kifejezések magyarázat nélkül maradnának.

A fentebb elmondottak tükrében a 38. fejezet magva magyar talajból való, Kapitánffy Istvánnak egy 9. századi görög előképre visszamenő feltevése nem bizonyult helytállónak. Annak megállapítására, hogy egészen pontosan mit mondhattak a magyar informátorok, nincs mód, de még arra sem, hogy ezt milyen formában tették. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a DAI végső szövegét egyfajta stiláris egységesítés után kapta. Elég, ha arra utalok, hogy meglepően sűrűn alkalmazza a szöveg az *oratio recta*-t, amire a 38. fejezetben is rálelünk. A teljes szövegben összesen 20 fejezetben (a 38.-on kívül a 8., 13., 14., 19., 21., 25–29., 41–43., 45., 46., 49–51. és az 53. *caput*-ban) bukkanunk ilyenre. Ugyancsak egységesítésre mutat a különféle eredetű szövegegységek nyelvtani eszközökkel való elkülönítése. Nem állítható az sem, hogy a 38. fejezet minden egyes mondata csak és kizárólag magyar forrásból származna. Könnyen lehet, hogy pl. a Khidmas és a Khingilus folyók neve hajdani 9. századi, a magyarokhoz irányuló bizánci követjárásoknak a levéltári feljegyzésekben megörzött emléke. Végül a legcsekélyebb mértékben sem mondhatjuk, hogy a 38. fejezet korszerűtlen lenne a DAI-n belül, és napi politikai aktualitásának hiányával tűnne ki, hiszen éppen elég ehhez hasonló, ún. történeti érdekű helyet találunk a szövegben, a legfeltűnőbb ezek sorában a régi arab viszonyok, Mohamed és utódai beható ismertetése.

A 38. fejezet alkalmasint talán nagyobb hitelt élvezne, ha valóban elfogulatlan 9. századi bizánci követ(ek) tudósításaira menne vissza. Ilyennek a feltételezésére azonban nincs mód. A 38. fejezet továbbra is meg kell maradjon annak, aminek az utóbbi évtizedekben itthon és külföldön egyaránt minősítették: 10. század közepi magyar informátorok által közvetített híranyag gyűjtőmedencéjének. E

¹⁰ Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 8. Szeged 1995. 115–117.

¹¹ Zimonyi István: Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* magyar fejezetének török háttéréről. In: Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. Szeged 1998. 159–166.

magyar eredetű tudósítások legtöbbjének hitelét az 1970-es évek második felében a kutatók – többnyire indokolatlanul – kétségbe vonták.¹² Az azóta eltelt évtizedek kutatásai sokat visszapereltek az indokolatlan elmarasztalásokból, de kétségtelen, hogy a 38. fejezet soha nem lesz minden ellentmondástól mentesen, mindenki által egyforma módon értelmezhető szöveg. Nem is lehet, hiszen hosszú úton, többszörös áttétel révén jutott a DAI-ba. Már a 9. század óta alakult a szüzsé, olykor a természetes feledés, olykor a múltat átírní igyekvő szándék változtatott rajta. A hitelesség legfontosabb pecsétjét azonban mégis éppen ez jelenti: ellentmondásai, botlásai és torzításai ellenére is sok elemében magán viseli annak a 9–10. századnak a viszonyait, amelyet tükröz és megtestesít, és ezt helyenként oly mély belső igazságtartalommal jeleníti meg, amire csak belső keletkezésű forrás lehet képes.

¹² Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak.* Budapest 1980. 25.

On the source of chapter 38 of „De Administrando Imperio”

Almost a decade ago István Kapitánffy published his theory that the source of chapter 38 of the DAI, which chapter deals with the Hungarian history of the 9th century, goes back to the reports of Byzantine legates. The author of this study, analyzing the DAI, refutes this theory, proving that the elements of this chapter came from Hungarian roots, especially from the middle of the 10th century.

Adalékok a Kárpát-medence kora középkori szőlőműveléséhez

A címben jelzett, sokak által vizsgált témában¹ szeretnék új szempontokat felvetni. A hagyományos álláspont szerint a Kárpát-medencébe érkező rómaiak kezdték el a nagyarányú szőlőtelepítést. Az, hogy a rómaiak előtt a kelta törzsek műveltek-e szőlőt, erősen vitatott, és jelenleg még eldönthetetlen kérdés. Domitianus császár (i.sz. 81–96) híres szőlőirtási rendeletére² most nem térve ki, nézzük inkább a szőlőtermesztésre vonatkozó adatokat. Jelen pillanatban a rómaiak alatt a szőlőtelepítésnek csak két adatát ismerjük. Az egyik Probus császár (276–282) legendássá vált szerémségi szőlőtelepítése 280 körül, amelynek során a fellázadó légioi verték agyon a szerencsétlen császárt.³ A másik római szőlőtelepítésről kevésbé legendás, egy III–IV. századra datált, Liber istennek szánt oltárkö özönyt meg nekünk érdekes adatokat. A kö Baranya megyében került elő, és 4 (ma beazonosíthatatlan) szőlőfajtát is felsorol, melyeket kb. 50 hektáron telepítettek.⁴ Tehát jól látszik, hogy írott forrásaink csak a mai délvideki, szerémségi területek borairól adnak hírt. A 220-as években itt élő római helytartó, Cassius Dio szerint a pannonok árpán és kölesen élnek, az árpasör a kedvenc italuk, mivel a pannóniai bor kevés és rossz minőségű.⁵

Ezen információk alapján legújabbán T. Bíró Mária támadja a római szőlőtermesztés kárpát-medencei kontinuitását.⁶ Ha nem nézzük meg a következő századok adatait, akkor teljesen igazat kellene adnunk neki. Látnunk kell ugyanakkor,

¹ Az elmúlt évtizedek számtalan magyar szőlészeti-borászati szakmunkájának felsorolása helyett – mivel mindegyik azt állítja, hogy a római hódítás óta folyamatos volt a szőlőművelés a Kárpát-medencében – most csak a leginkább idevágó tanulmányt említem: Kiss Attila: A Kárpát-medence koraközépkori szőlőművelésének kérdéséhez. *Agrártörténeti Szemle* 1964. 143–148. (a továbbiakban: Kiss)

² Suetonius: *Caesarok élete*. Ford. Kis Ferencné. Budapest 1968. 314. Domitianus élete, 7. fejezet.

³ Herczegh Mihály: A bortermelés hazai fejlődése. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1894. 126–127.

⁴ Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest 1981. 14. (a továbbiakban: Feyér) Hivatkozik Patay Árpád 1965-ös doktori disszertációjára, amelyben Patay részletesen vizsgálta a költárt.; T. Bíró Mária: Bort vagy sört ittak a rómaiak Pannoniában? *História* 1998/5-6 15. (a továbbiakban: Bíró)

⁵ Cassii Dionis *Historiae Romanae*. Ford., jegyz. Henricius Valesius–Ioannes Albertus Fabricius. Hamburg 1750. 595. XLIX. könyv, 36. fejezet, 71–80. sorok. (bilingvis görög-latin kiadás) Dio egyébként a 220-as években Pannónia helytartója volt, és például beszámolt egy 400 főt meghaladó Bacchus-felvonulásról is, tehát mégiscsak lehetett Pannoniában szőlő. Bíró 15.

⁶ Bíró 16.

hogy a Kárpát-medence keleti felében lakó dákok is nagy szőlőművelők voltak, hiszen tudjuk, hogy a legenda szerint Burebista király (i.e. I. század) vágatta ki az itteni szőlőtökéket.⁷ Nagy kérdés, hogy az uralkodói (Domitianus, Burebista) szőlőirtások mennyire voltak hatásosak? Domitianus rendeleténél maga Suetonius fűzte hozzá, hogy a császár nem ellenőrizte a végrehajtást, Burebista pedig a rendelethez kiadásakor bukott uralkodónak számított... (Ugyanakkor az is lehet, hogy pontosan ezen rendeletek miatt volt kevés szőlő a Kárpát-medencében.)

Fontosak a régészeti bizonyítékok is, amelyekeken elsősorban nem is a szőlőábrázolásokat értem, hanem a szőlőmetsző késeket és kapákat. Ezek a bőséges leletek minden (hiányos) írott forrásnál ékesebben bizonyítják a római kori szőlőtermesztést.⁸ Érdeemes megemlékeznünk arról is, hogy a római hódítástól kezdve a honfoglalásig folyamatosan – és nem is kis számban – kimutathatóak a szőlőmaradványok (magok, venyigék) a régészeti leletekben.⁹

Figyelemre méltó még Claudianus verse is, amelyet az V. század elején írt Pannóniában (423-ban?), még éppen a római uralom alatt.¹⁰ Nem sokkal később Priszkosz rétor, amikor a hunokhoz ment követségbe (i.sz. 449-ben), így írt egy alkalommal a Dél-Alföldön kapott ellátásról:

„A falvaknál bőségesen elláttak minket élelmiszerekkel, búza helyett köles-sel és bor helyett azzal, amelyet *medos*-nak neveztek a helybeliek. A menetoszlopunk kísérete szintén kölest szállított, és árpából készített italt, amelyet a barbárok *kamon*-nak hívnak.”¹¹

⁷ Csávossy György: Jó boroknak szép hazája, Erdély. Budapest 2002. 11. A szerző szerint Erdélyben a dákokat megelőző szkíták is termeltek bort. Vö.: Strabón: Geographika. Ford. Földy József. Budapest 1977. 321., III. 11.

⁸ Vincze István: Magyar szőlőmetszőkések és metszőmódok. Néprajzi Értesítő 1957. 71–98. Vincze rámutatott arra, hogy a magyarországi szőlőmetsző kések egyszerre nyugati (római) és keleti (görög?) eredetűek, bár a középkori és újabb formák esetében már főleg francia hatást látott érvényesülni.

⁹ P. Hartyányi Borbála–Nováki Gyula–Patay Árpád: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967-68. 5–81. A fellelt magokról Bíró 13. úgy nyilatkozik, hogy a leletek alapján nem lehet eldönteni, hogy csemege v. borszőlőről van szó, emiatt nem is érdemes ezekkel foglalkozni. Arról viszont megfélekedezik, hogy csemegezőlőből is lehet jó minőségű bort készíteni, lásd muskotályos fajták (másokból is). Véleményem szerint nem feltételezhetjük, hogy az összes szőlőmaradvány csakis étkezési célra tárolt szőlőtől származik, egy részüket (vagy éppen a szőlők teljes egészét?) borkészítésre fordították a római, a hun és az avar korban is.

¹⁰ Rapaics Raymund: A magyar gyümölcs. Budapest 1940. 63. Az ominózus versszak: „*Exsectis inculta dabant, quas secula silvis, / Restituit terras, et opacum vitibus Istrum / Conserit, et patrium vectigal solvere gaudet / Immunis qui clade fuit...*”

¹¹ R. C. Blockley: The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. II. Liverpool 1981. 261. Priszkosz töredékei. 3. töredék (Blockleynál a 11.) 275–279. sorok. Ezen bilingvis (görög-angol) kiadás alapján készítettem a fordítást. Blockley egyébként méhsernek tartja a *medost* és sörnek a *kamont*. A *kamont*-ról tudni véli, hogy régi pannon sörfajta volt. A fenti szavakról ld. Németh Gyula: A hunok nyelve. In: Németh Gyula szerk.: Attila és hunjai. Budapest 1940. 218–219. Németh szerint is egyértelműen méhserrel és árpasörrel volt szó.

Ugyanakkor a követ Attila udvarában már csak és kizárólag bort kapott inni mindenhol.¹² Következésképpen a pannon, szarmata, gót stb. néptörzsek itala lehetett az egyszerű, rómaiak és görögök által megvetett sör, míg a rómaiak maradványai és a hunok bort ittak. Nem tarthatjuk valószínűnek, hogy a hun előjárók udvaraiba túlságosan messziről hozták volna a bort, valószínűleg hunok által uralt területekről kellett kapniuk, tehát a Kárpát-medencéből.

Hasonló lehetett a helyzet az avarok bejövetele után is. Sirmium városának bevételekor (582) például a következő történt:

„Így mondják, midőn az avarok bevonultak és a városban levők kínlódását látták, megszánták őket, kenyeret adtak nekik enni, bort inni, azok azonban az oly hosszú, két teljes esztendő inség következtében sietősen faltak s ezért hamarosan hirtelen meghaltak.”¹³

Az 595-ös, Dalmáciáért folyó háborúban pedig az alábbi kis intermezzo esett meg:

„Amint az éjszaka félútig haladt, az erdőben rejtőzködő rómaiak bátor lélekkel az alvó barbárokra támadtak. Majd két mérföldnyire három részegen támolgyó és erősen beborozott férfira bukkantak.”¹⁴

Tehát az 568-as letelepedés után a VI. századi görög források csak és kizárólag az avarok boros ismereteiről tudnak. Bort adtak a védőknek, és borból rúgtak be maguk is. Lehetséges ugyan, hogy a bor szó egyfajta toposz a bizánci történetíróknál, azonban például Menandrosznál kiderült, hogy ha nem szőlőből készült a bor, akkor azt feltűntették a szövegben.¹⁵ Az avar borozásokról szólva egyszerűen nem hagyhatom ki a bukásukról szóló híradást sem. Ez a részlet erősíti meg azt a feltevésemet, hogy a fenti boros idézetek nem csupán zsákmányolt borról szóltak, hanem az avarok valóban készítették bort. Krum bolgár kán 814-ben törte meg végleg az avar ellenállást, majd a legenda szerint magához hívatta a hadifoglyokat:

„Krem (Krum) pedig megkérdezte az avarok közül ejtett hadifoglyokat: 'Mit gondoltok, mi miatt pusztult el ura(ikodó)tok és egész népetek?' S (erre azt) válaszolták, hogy: 'Elszaporodtak az egymás elleni vádaskodások, s elpusztították a legderekből és legértékesebb férfiakat, aztán a nem igaz úton járók és a tolvajok

¹² Szilágyi Sándor ford.: Priskosz rétor: Küldetés Attilához. In: A bizánci irodalom kistükre. Budapest 1974. 43–50. Priskosz kimondottan sokszor említi, hogy az udvarban és Attila környezetében bort kaptak inni.

¹³ Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Budapest 1998. 50. (a továbbiakban: Szádeczky) Iohannes Ephesinus egykorú munkájából való a fenti idézet. Iohannes Ephesinus VI. 32.

¹⁴ Szádeczky 109. Theophylactus Simocatta VII. 12. 1.

¹⁵ Györffy György szerk.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest 1975. 77. (a továbbiakban: Györffy) Menandrosz leírása a törkök italairól: „Bort ittak ugyan, de nem olyat, amelyet nálunk szőlőből préselnek, mert földjükön nem terem szőlő, nem is otthonos náluk ez a fajta, valami más, barbár édes itallal töltötték meg magukat.” Tehát a bizánciak tudtak különbséget tenni az egyes italfajták között. Az idézetben szereplő ital talán méhser lehetett.

lettek a bírák szövetségesei, továbbá volt a részegeskedés, mert a bor szaporodtával (szinte) mindnyájan részegesek lettek [kiemelés tőlem – M. Sz.]; aztán jött a megvesztegethetőség, továbbá az üzletelés, mert mindenki kereskedő lett s egymást csalta. Ezekből fakadt a mi veszünk.”¹⁶

Az avarok esetében merült fel az a gondolat is, hogy a közismert ún. griffes-indás (késő avarkori) régészeti kultúrájuknál az övcsatokon az indás, szőlőfürtre emlékeztető gyümölcsök valóban szőlők lehettek. Ezek a szíjvégek a levél formája és a fürtös termés miatt minden bizonnyal csak szőlőt ábrázolhattak, mert Eurázsia-
ában nincsen más ehhez hasonló gyümölcs. Ezek a szíjvégek 700 és 896 közé datálhatók.¹⁷ A szőlőmotívumok valószínűleg átvétel eredményei, és nem jelentenek megnyugtató bizonyítékot az avarok szőlészetre, ugyanakkor azért feltételezhetjük azt is, hogy a motívum átvétele nem történt volna meg, ha az nem felel meg a helyi igényeknek, magyarán nem jellemző a szőlőgyümölcs az avarok életében.¹⁸

Láttuk tehát, hogy a római, hun, avar lakosság maradványai foglalkoztak a szőlővel, és egyre bőségesebben készítettek bort. Valószínűleg az ókori Pannóniában még tényleg nem a bor volt a legjellemzőbb ital, de a III. századtól fokozatosan előtérbe került, és ezután egyre fontosabbá vált a készítése. A langobárdok északi nép lévén feltehetően nem ismerték a bort, de a rövid langobárd hódítást a szőlőtövek könnyen kibírhatták. Valószínűleg a vezető rétegek ezúttal is szívesen itták a bort.

Az avarok mellett a Kárpát-medencében élő frankok és a morvák is boroztak (VIII–IX. század). Erről a fentebb említetteken túl is több forrásunk szól. Gardézi azt írta a morvákról, hogy „veteményeik és szőlők vannak”.¹⁹ A frankokról is tudjuk, hogy már a 790-es években, ahogy fokozatosan megvetik lábukat az egykori

Alsó-Pannóniában, máris szőlőket művelnek.²⁰ Ugyanakkor a frankok esetében nem gondolhatjuk, hogy csakis szőlőborral foglalkoztak volna, hiszen jól ismerjük Nagy Károly *Capitulare de villis*-ét.²¹ Ebben sokféle ital előfordult, és úgy

¹⁶ Olajos Teréz: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged 2001. 27. A *Suda Lexikon*-ból való az idézet, ezt a könyvet 1000 körül szerkesztették Bizáncban. A szöveg szerint Krum a részegeskedést hallva kivágatta a birodalom összes szőlőtökéjét, de ez már valószínűleg csak erkölcsi tanítás lehet a műben.

¹⁷ Kiss 145–146.

¹⁸ Kiss 146.

¹⁹ Györffy 88. (Gardézi a magyarokról)

²⁰ Györffy 191. (A bajorok és karantánok megtérése) Arno, Salzburg püspöke hittérítőket küldött Alsó-Pannóniába. Ezek találkoztak egy keresztény herceggel is, Ingo-val. „Valóban, a hívő szolgálát, meghívta asztalához, és uraikat, akik hitetlenek voltak, mint valami kutyákat, az ajtón kívül ültette le, eléjük téve kenyeret és húst, meg fekete cserépkorsót borral, hogy így fogyasszák el az eledelt...”

²¹ A *Capitulare de villis*-t közreadja például Sz. Jónás Ilona szerk.: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Budapest 1999. 154–159. (a továbbiakban: Jónás) 8. § A falvak bíráinak szőlőműveléséről, adójukról van szó. A 22. § a szőlőterületek nagyságáról szól. A 34. § szól a frankok italairól. A bírák „Nagyon ügyeljenek arra, hogy mindazt, amit kezük munkájával készítenek: ... bort,

gondolom, hogy a Kárpát-medencében is hasonló választékban készítették italaikat. Nem lehet tudni, hogy pontosan mikor is készült a *Capitulare*, nem is biztos, hogy Nagy Károly (768–814) alatt.²² Azt azonban szépen megmutatja az irat, hogy mennyiféle italra volt gondja a korabeli frank uralkodóknak, tehát valószínűleg a Kárpát-medence nyugati szélén is így jártak el. A magyar fordítás szerint a régi és újbor (*vinum veterum et novum*) mellett szerepel még a sör (*cervisia*), a méhsér (*medos*), az alma- és a körtepálinka (*pomatium*, *piratium*), borpárlat (*vinum coctum*) valamint az eperpálinka (*moratum*) is. A IX. század eleji pálinkákat nyugodtan felejtjük el, ezek sajnálatos félrefordítás eredményei. A kérdéses italok valójában alma- és körteborok, a borpárlat valamiféle 'csinált' vagy főzött bor (must), netán fűszerezett bor lehetett, a *moratum* pedig egy Európában is ritkaságszámba menő ital volt, ami mézből és eperfa gyümölcsének levéből készült (mézbor).²³ Igazából nem is a pálinkák vagy a sörök az érdekesek most számunkra, hanem az, hogy a különféle borfajták több helyen is szerepelnek. Ezekkel az állapotokkal nagyjából megegyező lehetett a helyzet nálunk is a Nyugat-Dunántúlon.

Nézzük ezután a honfoglaló magyarok borral kapcsolatos ismereteit!

Szőlő, szűr, bor, seprő szavainkat a nyelvészek egyértelműen a vándorlások korának török jövevényszavai közé sorolják. Eszerint már a honfoglalás előtt jól ismerték a magyarok a bort, sőt a borkészítés menetét is. Nagy kérdés azonban, hogy ők maguk készítettek-e bort, hiszen őseink a szőlő, bor szavakat akár egyszerű kereskedelmi kapcsolatokon keresztül is megismerhették. A szűr és seprő szavak

ecetet, eperpálinkát, borpárlatot, ... malátát, sört, méhsört, ... a legnagyobb tisztasággal végezzék." A királyi falvak mesterei között számon tartanak a 45. §-ban „...szeszőfőzőket, azaz olyanokat, akik sört, alma- vagy körtepálinkát, vagy bármi más ivásra alkalmas [szesz] italt tudnak készíteni...” Érdekes, hogy a frankok a IX. század elején már szőlőpréseket is használtak a királyi birtokokon (48. §). 61. § „Minden bíró szolgáltatásai közt a palotához malátát (is) szállítson, hasonlóképpen mestereket is küldjön, hogy itt jó sört készítsenek.” 62. § „Minden bíró évenként karácsony táján külön-külön, pontosan és világosan közölje velünk, hogy ... mennyi ... eperpálinka, borpárlat, méhsör, ecet, sör, új és régi bor, ... van ...”. Igazából a fordítás pontosan az italmegnevezéseknél sikerült rosszul, természetesen szó sincs égetett szeszekről, pálinkákról: l. 35. jegyzet.

²² Jónás 154. Bevezetés a *Capitulare de villis*-hez.; Rapaics Raymund: A magyarság virágai. Budapest 1932. 24., 202. Tudni véli, hogy a *Capitularet* német földön is alkalmazták, illetőleg a sok mediterrán növény miatt dél-francia szerzetes munkájának tartja az iratot. Ezt én is valószínűnek tartom.

²³ A *Capitulare de villis* latin kiadása: Monumenta Germaniae Historica. Leges. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. I. Hannover 1835. (1991-es reprint) 181–187. A latin szöveg alapján a hibás részek helyesen: 34. § „... bort. ecetet, főzött bort, mézbort, ... malátát, sört, méhsört, ... a legnagyobb tisztasággal végezzék.”, 45. § „... szeszessital készítőket [*siceratores*, vagyis szó szerint szeszessital készítőket], azaz olyanokat, akik sört, alma- vagy körtebort, avagy bármi más ivásra alkalmas [szesz] italt tudnak készíteni...”, 62. § „Minden bíró évenként karácsony táján külön-külön, pontosan és világosan közölje velünk, hogy ... mennyi ... mézbor, főzött bor, méhsér, ecet, sör, új és régi bor ... van...” Az eperpálinka ellen még egy érve az, hogy alma- és körtefajok közül többféle is szerepel a munkában, de eperfa egyáltalán nem bukkan fel, tehát az eperpálinka mindenképpen félrefordítás eredménye. Robert Gayre–Charlie Papazian: Brewing Mead. Wassail! Brewers Publications Boulder 1948. 170. megmagyarázza a *moratum* nyugat-európai jelentését.

sem jelentenek bizonyítékot eleink borászatára, hiszen a bor természetes tulajdonsága, hogy a seprője leülepszik, és ilyenkor le kell szűrni az italt. Seprője tehát lehetett a vásárolt (elragadott) bornak is, szűrni pedig természetesen a tejet is kellett. A szőlőműveléshez, borászathoz ráadásul letelepedett életmód szükségeltetik, hiszen az elültetett szőlővesszők csak 3–5 év után fordulnak termőre. A folyami árterekben ugyan lehetett vadszőlőt (*vitis sylvestris*) lelni, azonban abból roppant gyenge minőségű (és kevés) bort lehetne csak készíteni. Emiatt – véleményem szerint – felettébb valószínűtlen, hogy a Kárpát-medencén kívül a magyarok foglalkoztak volna szőlőműveléssel. Ahhoz viszont kétség sem férhet, hogy ismerték a bort, már csak azért is, mert a Krím-félsziget környéke kimondottan jó szőlőket adott, az ottani borok is biztosan jók lehettek.²⁴ Összességében kijelenthetjük, hogy az avarokhoz hasonlóan, a magyarok is könnyen a borital kedvelőivé válhattak, a Kárpát-medencébe bejövettel pedig valószínűleg végleg azzá is lettek. Ezt bizo-

²⁴ Feyér 19. A borászati szakírók egyébként általában bizonyítottak veszik összeink vándorláskori borászatának létét, pl. Csoma Zsigmond: Szent István szőlői és borai. In: Csoma Zsigmond és Balogh István szerk.: Millenniumi szőlős-boroskönyv. Budapest 2000. 23–25. (a továbbiakban: Csoma); Égető Melinda: A honfoglalók szőlőművelési és borászati ismeretei. In: Kovács László–Paládi-Kovács Attila szerk.: Honfoglalás és néprajz. Budapest 1997. 164–165.; Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986. 293–294. Szerinte a magyarok a honfoglalás előtt is jól ismerték a szőlőt, hiszen elképzelhetetlen, hogy a szőlőművelésben járatlan magyarok ne vették volna át a szőlőgyümölcs helyi nevét.; Halász Zoltán: Könyv a magyar borról. Budapest 1981. 16. tudni véli, hogy a bor szó eredetileg színjelölő szó volt, és szürkés-fehéres jelentéstartalommal bírt. Vö. Benkő Lóránd főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Budapest 1969. 341. (bor szócikk) A TESZ szerint bor szavunk eredetileg általános 'bor, szőlő' jelentésű szó volt, emiatt a két elmélet gyökeresen különbözik egymástól.; Uo. I. 705. (ecet szócikk) Bizonyítja, hogy az ecet szó szláv közvetítéssel került a magyarba (eredetileg latinul *acetum*), még a X. század vége előtt. Uo. III. 1115. (venyige szócikk) Eszerint a venyige is szláv eredetű, északi és déli szláv szóalakok keveredése folytán került ez az alak a magyarba. – A szűr és a seprő alakok nem bizonyító erejűek az ősmagyarok borászatával kapcsolatban, azonban a szőlőművelésnél, borászatnál a bor előbb-utóbb óhatatlanul megecetesedik, és a venyigével is törődni kell, ezért ezek a szavak sokkal inkább bizonyítják a szőlőművelésünket, de feltételezhetően a X. század előtt nem kerülhettek nyelvünkbe.

A krími szőlőkről lásd Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. Budapest 1997. 28–29. (Al-Isztahri a kazárokról) A kazár fővárosról: „Ennek a városnak nincsenek falui, ellenben szántóföldjei szanaszét terülnek el. Nyáron, a vetések között húszt farszachtávolságra is kimennek, hogy a vetést elvégezzék s a termést behordják, ... Van a kazároknak Samandar nevű városuk is, az előbbi és Bab al-Abwab között. Ennek sok a kertje; állítólag vagy négyezer szőlőskertet foglal magában egészen as-Sarir határáig. Gyümölcsének java része szőlő.” Uo. I/2. 133. (Al-Muqaddasi a kazárokról) „Samandar nagy helység a tó partján a Hazar folyó és Bab al-Abwab között. Házaik sátrak. Legnagyobb részük keresztény, fegyelmezett népség s az idegent szereti, azonban rablók. A helység Hazar-nál tágasabb; vannak kertjeik és sok szőlőjük; épületeik gallyakból font, púpos tetejű faházak. Sok mecset van benne.”

nyítja az is, hogy a honfoglaláshoz képest igen korán, már a 970-es években ránk maradt egy oklevél, amely szőlőket említ Pécs környékén.²⁵

Manapság egyébként teret nyert egy elmélet, miszerint borászatunk kettős gyökerű: nyugati római/pannon/szláv, illetőleg keleti kazár/kaukázusi.²⁶ Részemről annyit tennék ehhez hozzá, hogy nincs írott forrásunk az ősmagyarok szőlőiről, de bizonyosan érkeztek velük olyan kazár népek a Kárpát-medencébe, amelyek értettek a szőlőműveléshez, és lehetségesnek tartom azt is, hogy már az Etelközben rászokhattak a kazár borra a magyarok. Azt viszont továbbra sem tartom valószínűnek, hogy a kazár függésben élő magyarok tengerparti (krími) szőlőket műveltek volna, de bizonyosan jól ismerték a bort, az alacsonyabb magyar rétegek (szolgák?) akár dolgozhattak is a kazárok szőlőiben.

A magyar honfoglalás utáni adatokkal nagyon csínján kell bánnunk. Ismerjük például a Sankt Gallen-i kalandot, ahol a magyarok kizárólag bort fogyasztottak.²⁷ A frank oklevelek ugyanakkor valószínűleg hitelesen szólnak a X. századi viszonyokról. Ha feltételezzük, hogy a morvák és az avarok utódai továbbra is művelték a szőlőt, akkor bizony valószínűsíthetjük, hogy a magyarok boroztak az új hazában. Úgy vélem, hogy a nomádoknak soha nem az volt a céljuk, hogy az általuk megtámadott népek élelmiszer utánpótlását megsemmisítsék, hanem pont az, hogy minden évben súlyos élelmiszeradókat vehessenek ki. Emiatt tételezem fel azt, hogy a Kárpát-medence szőlői viszonylag sértetlenül vészelhettek át mindenféle nomád bejövettel. A szőlőkről ráadásul tudnunk kell azt is, hogy 50-100 évig is képesek teremni(!), tehát ha valakik nem vágják ki szándékosan, akkor az ültetvény bármikor újra használatba vehető, szüretelhető.

²⁵ Kiss 147–148.; Gosztonyi Gyula: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs 1939. 75. Valóban létezik egy Arnulf császár nevére hamisított, 875-ös datálású oklevél, amely említi Pécs szőlőit. Az oklevél feltehetően hamis, hiszen tartalmával kilóg az akkori oklevelek sorából, amelyek még csak tervezik Pannonia katolizációját, ez pedig már egyházak javadalmairól rendelkezik Salzburg püspöke számára. Sokkal valószínűbb, hogy a 970-es években készült, amikor már tényleg jártak terítők a Kárpát-medencében, és elképzelhető valamiféle egyházalapítás is. A vonatkozó szövegrészlet: „... *ad Quinque-Ecclesias. cum theloneis et vineis, forestibus, et cum omnibus, quae ab Antecessoribus nostris antea beneficiata fuissent, firmamus in proprium.*” Az oklevél szövegét közli pl. Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I. Budae 1829. 195. Mivel Gosztonyi szerint az oklevélnek létezik 978-as megerősített változata, így mindenképpen ez elé datálhatjuk az elkészülését.

²⁶ Balassa Iván: A magyar földművelés emlékei a 9-10. századból. In: Kovács László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994. 244–245.; Gyulai Ferenc: A Kárpát-medence haszonnövényei a 9-10. században. In: Kovács László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest 1994. 256–257. Régészeti magjegyek alapján kimondja, hogy a rómaiak által termesztett szőlő megérte a magyarok bejövetelét. Feltételezi azt is, hogy Etelközben már műveltek szőlőt a magyarok.

²⁷ Györffy 222. (Ekkehard: Sankt Gallen-i történetek.) A történet szerint a kalandozó magyaroknak nem kellett a Sankt Gallen-i barátok bora, mert már bőven volt bor a szekereiken. A bőséges borkészletből azután be is rúgtak, és innen már ismert a történet, felmásztak a vitézek a templom tetejére, majd egyikük leesett onnan.

Forrásként értékelhető még Thietmár (975–1018) közlése is, aki Géza fejedelem (972–997) feleségéről (Saroltól?) azt írta, hogy úgy ülte meg a lovat és úgy ivott, mint egy katona.²⁸ Ez az ivásról szóló rész csakis a borivásra vonatkozhat, hiszen a kumis ismeretlen ital és emiatt feljegyzendő lett volna a német püspök számára. Tehát a X. század második felében már 'európai italt' ittak a magyarok a fejedelmi udvarban...

A közismert veszprémvölgyi, pannonhalmi és pécsváradi oklevelek közül csak a veszprémvölgyi eredeti, a többi valószínűleg a XIII. században interpolált dokumentum.²⁹ A veszprémvölgyi oklevél (X. sz. végén vagy 1018 k. adták ki). szerint István (vagy Géza) a monostornak adományozta a Paloznak faluban lakó Mira nevű és Fadd faluban lakó Melegdi nevű szőlőművesét.³⁰ Mindenesetre az oklevél megerősíti a tolnai (Fadd) és a zalai (Paloznak) szőlők X. századi létét. A veszprémi püspökség szintén hitelesnek tartott alapítólevele is igazolja a szőlő jelenlétét.³¹

Ezek a közismert forrásokon túl már csak egyetlen újabban felfedezett adatot szeretnék kiemelni. Eddig ugyanis az látszik a magyarokkal kapcsolatban, hogy a 'fejlettebb', hosszabb ideje katolizált nyugati, frank területeken voltak szőlők. Ezt egészítheti ki Szent Gellért *Deliberatio*-ja, amely az 1040-es években íródhatott, feltehetően Gellért székhelyén, Csanádon. Gellért munkája azért is érdekes számunkra, mert már 1018 körül Magyarországra érkezett, tehát a *Deliberatio* megírásakor legalább 25 évet már Magyarországon töltött.³² Emiatt a munkában példabeszédeként felhozott aktuális utalások nagyon fontosak a XI. századi magyar viszonyokra nézve. A szőlőt is többször felhasználta példázataihoz:

„A szent misztériumok homályossága nem engedi meg, hogy elsietetten letepjük a venyigéről a zsenge hajtást, de azt sem, hogy ezt sokáig halogassuk. ...

²⁸ Csoma 23–24. Itt található a Sarolt borfogyasztásáról szóló eszmefuttatás. Thietmárt közli (Thoroczkay Gábor fordításában) például Kristó Gyula szerk.: Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged 1999. 113. (a továbbiakban: ÁKÍF)

²⁹ Györffy György ed.: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. Budapest 1992. 19. (a továbbiakban: DHA) A pannonhalmi alapítólevél (1001-re datálva) is említ szőlőket, ellenben a vendégek bordézmája már interpoláció lehet. DHA 39. A pécsváradi apátság 1015-re datált alapítólevele már 110 vincellérről tud, ez valószínűleg túl nagy szám 1015-ben, de oly módon jelenthet valamit a régiek fejlett borászatáról, hogy nyilvánvaló túlzást talán nem mernek volna 1015-re datálva leírni, tehát valószínűleg Szent István korában már fejlett szőlőművelés volt Baranyában. DHA 72–73. A zalavári apátság 1019-es (hamis?) alapítólevele szintén tud szőlőkről. DHA 92.

³⁰ ÁKÍF 115–119.

³¹ I. István a püspökségnek adta minden értékével, szőlőivel együtt az Úrhida *civitas* (Fejér megye) szomszédságában fekvő Fyleu nevű falut. DHA 52.

³² ÁKÍF 188–189.

A fű azonban nagyon belekapaszkodik a földbe, és a szőlőre igen ártalmas, mint a gyakorlatból tudjuk, s nagy fáradtság nélkül nem lehet gyökerestől eltávolítani.”³³

Mindezekből nem következik egyenesen, hogy Gellért már virágzó szőlőket talált volna Csanád környékén, de azt megmutatja véleményem szerint, hogy az 1040-es évekre volt szőlő a püspöki székhelyen. A XI. század közepére gyakorlatilag az egész Kárpát-medencében valószínűsíthetjük a szőlőművelést, feltehetően minden egyházi székhelyen gondoztak szőlőket.

Azt a romantikus felfogást viszont nem tudom elfogadni, hogy a külföldről érkező térítőpapok, szerzetesek hozták volna magukkal a szőlővesszőket. Ahhoz, hogy a szőlőt valóban sikeresen meghonosítsák, sok vesszőre is szükség lett volna, azt pedig nem hihetjük, hogy a térítőpapok térítés helyett hatalmas szőlőnyalábokkal jártak-keltek volna az országban. El tudom képzelni, hogy a később bejövő ciszterek és más szerzetesi közösségek már csereberéltek szőlővesszőket, de pontosan a keresztény térítés kezdetén erre nem lehetett módjuk az egyháziaknak. Véleményem szerint a VIII–XI. századi Kárpát-medencében a különféle betelepülő népek magukkal hozták a kedvelt szőlőfajtáikat (a magyarok esetében ezek inkább a kabarok lehettek), illetőleg a rómaiak és más, itt maradt néptörzsek is örökölték a szőlőművelést, ezáltal valóban kettős gyökerű szőlőművelésről beszélhetünk.

A Szőlős víznevek hiánya viszont a szőlőművelés fejletlenebb volta felé mutat. Kutatóink ugyanis megegyeznek abban, hogy a víznevek azok, amelyek a legkevésbé változva továbbélnek a következő, újonnan érkezők nyelvében, a hódítók is rendszerint átveszik a régi neveket.³⁴ Komlós patakokról viszont tudunk,³⁵ a patakpartokon pedig vadszőlő, telepített szőlő elvileg ugyanúgy megtalálható lehetett, mint a vadkomló, telepített komló, ezáltal Szőlős nevű patakokról is tudomásunk legyen, de erre utaló adatot a jelen pillanatig nem ismerünk.

³³ Karácsonyi Béla és Szegfű László ford.: Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról. Szeged 1999. 18. I. könyv 5r, 461. VII. könyv 116r „*Sacramentum obscuritas non patitur concite de traduce cimam arripere nec adeo etiam differre. ... Gramen siquidem nimis adheret terre, uineisque ualde notium [sic!], ut ex usu cognoscimus, et sine magno labore radicitus non aufertur, per quod illorum tipus dignoscitur.*”

³⁴ Györffy György: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. In: Történelmi Szemle 1972/3-4 270.; Kiss Lajos: Erdély vízneveinek rétegződése. In: Kovács László–Veszprémy László szerk.: Honfoglalás és nyelvészet. Budapest 1997. 199.

³⁵ Ortvy Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Budapest 1882. 448-449.

SZABOLCS MARTON

**Additions to the viniculture of the Carpathian Basin in
the early middle ages**

The history of viniculture is a controversial matter in the research for the early Hungarian history and the lifestyle of early Hungarians. The author of this article adopts some new aspects for historical sources referring to early medieval viniculture, analysing e.g. the relevant parts of *Capitulare de villis* and Saint Gerard's *Deliberatio*.

Átkelőhelyek a Tiszán az Árpád-korban

A középkorban az utazók számára nélkülözhetetlenek voltak az átkelőhelyek (hidak, révek, gázlók). Ezek ismerete, lokalizálása segítséget nyújt a középkori úthálózat vizsgálatához.¹ Jelen tanulmány a Tiszán az Árpád-korban fennálló átkelőhelyeket veszi sorra.

A Tiszán az Árpád-kori források alapján csak réveket használtak, hidakról nem rendelkezünk adattal. A kor technikai fejlettségét figyelembe véve egy ilyen nagy folyó esetében ez természetes. A révek ugyanakkor nemcsak átkelőhelyként szolgáltak a középkori utazóknak, hanem kikötőként is működtek a vízi közlekedést, szállítást igénybe vevők számára.

A réveknél vámot kellett fizetni, melyet a források szerint általában többen birtokoltak. Feltehetően ennek megfelelően a szállítás során használt hajók – melyek a gyalogosok mellett szekerek szállítására is alkalmasak voltak – fenntartása is többek között oszlott meg, bár a Tiszára vonatkozó oklevelek soraiban erre utaló adattal nem rendelkezünk. A rév, illetőleg a vám birtoklása nem jelenti azt, hogy a rév melletti terület is az adott birtokos tulajdonában lenne, azonban a földtulajdonosnak a rév fenntartásához és a vámszedéshez engedélyt kellett adnia a rév birtokosának.

A Tisza legészakibb átkelőhelye a Szöllös [Vinohragyiv] helységnél működő rév volt, amelyet István ifjabb király 1262. évi kiváltságlevele alapján a szöllösi *hospesek* szabadon használhattak.² Feltehetően e szabadság abban állt, hogy nem kellett vámot fizetniük az átkeléskor, illetve a kikötő használatakor.

A Bezdédbe [Tiszabezdéd] vezető úton elhelyezkedő révet (*portus Salamon Vasard*)³ Zsurk határárása során említették meg a források.⁴

¹ A dunai átkelőhelyekre l. Rokai, Petar: „Brodovi” na Dunavu i pritokama na području južne Ugarske u srednjem veku. In: Plovidla na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. i. 6. juna 1979. godine. Urednik: Cubrilović, Vasa. Beograd 1983. 139–175. Az úthálózatra l. Blazovich László: A 14–16. századi úthálózat vázlata. In: Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged 2002. 47–56.

² Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VIII. 31–32. (Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Budapest 1923–1987. – a továbbiakban: Reg. Arp. – 1793. sz.)

³ A rév Salamon Vásárd neve azonban nem utal arra, hogy vásárra vezető úton helyezkedett volna el, vagy vásárt tartottak volna a környékén, mivel a név személynévi eredetű. Vö. Szabó G. Ferenc: A vásározás emlékei középkori helységneveinkben. Nyíregyháza 1998. 33–34.

⁴ Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VIII. Kiadják: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr 1891. 12–15. (Reg. Arp. 269. sz.)

A Tokaj közelében működő révra a település Körév⁵ neve utal.⁶ A *kő* előtag a rév környékének köves voltát mutatja,⁷ amely jellemző volt más átkelőhelyekre is.⁸

A ladányi [Tiszaladány] révéről Anonymus Gestája tesz említést, mint amelyen a honfoglalók keltek át a Tiszán.⁹

A közlekedőket Lúcnál [Tiszlúc] rév segítette útjuk során, melyre Anonymus Gestájában találunk utalást.¹⁰ Ugyanezen átkelőhelyről emlékezett meg III. Honorius pápa (1216–1227) 1227. május 7-én kelt diplomája.¹¹ A révénél vámot szedtek: IV. Béla király 1261. szeptember 9-én kelt oklevele szerint Szent István király a lúci vám¹² harmadrészét mind szárazon, mind vízen az egri püspökségnek

⁵ Hely a Tisza és a Bodrog összefolyásánál.

⁶ Elsőként 1067 körül a százdi apátság alapítólevele említette Körévet, a Tisza és a Bodrog összefolyásánál. *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Bp. 1992. (a továbbiakban: DHA) 184. Ezt követően azonban csak 1290. május 27-én kelt oklevélben bukkan fel. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. V/3. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1830. 506. (Reg. Arp. 3557. sz.); Juhász Dezső a Körév olvasatot nem tartotta helyesnek, de Németh Péter bebizonyította, hogy az olvasattal nincs probléma. Vö. Juhász Dezső: A Körü-féle helynevek kérdése. *Magyar Nyelv* 75 (1979) 445–455.; Juhász Dezső: Utólagos megjegyzések a Körü-féle helynevekhez. *Magyar Nyelv* 76 (1980) 469–471.; Németh Péter: A Körü-féle helynevekhez. *Magyar Nyelv* 76 (1980) 469. Rév szavunkat Juhász Dezső szerint nem tekinthetjük 11. századinak. Juhász Dezső: XI. századi-e rév szavunk? (Gondolatok egy oklevélvizsgálat kapcsán) In: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről*. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára. Szerk.: Hajdú Mihály, Kiss Jenő. Budapest 1981. (a továbbiakban: Juhász, 1981.) 133–134.

⁷ Juhász Dezső ezen elgondolás mellett lehetségesnek tekinti, hogy az előtag Tokaj várára utal, a hegyi várak nevéhez hasonlóan. Juhász, 1981. 135.

⁸ Vö. 1209-ben Dobra (Zágráb megye) határjárása egy „körév”-et (*lapideus portus*) említett a Száván. ÁÜO XI. 90–94. Bogács (Borsod megye) 1298. évi határjárásában Kövesrév helyet említ az oklevél. Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. *Diplomata Aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata*. Kiadja: Kondorné Látkóczki Erzsébet. Eger 1997. (a továbbiakban: Heves) 83–84.

⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Ed.: Szentpétery, Emericus. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 61. A ládi révet a szakirodalom a tiszaladányi révvel azonosítja, vö. Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Pais Dezső. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte Györffy György. Budapest 1977. 155.; Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. (a továbbiakban: Németh, 1997.) 117.; Benkő Loránd: Adalékok Anonymus Bodrog-torkolat vidéki neveihez. *Névtani Értesítő* 21 (1999) 21–24.; Anonymus A magyarok cselekedetei. Kézai Simon A magyarok cselekedetei. Ford. Anonymus művét Veszprémy László, Kézai Simonét Bollók János. Az utószót és a jegyzeteket Veszprémy László írta. Budapest 1999. 60. 143. jegyz.

¹⁰ SRH I. 60.

¹¹ ÁÜO XI. 201–202.

¹² A vám késő középkori történetéhez l. Iványi Béla: A tiszluczai vám bevételei és azok felhasználása 1516–1520-ig. (Bevezetésül a tiszluczai rév- és vámjog története) *Gazdaságtörténelmi Szemle* 1906. 1–54.

adományozta.¹³ Az oklevél tanúsága szerint Lúcnál közlekedési vámot szedtek, hiszen egyaránt sújtották vele a vizen, és a szárazföldön utazókat.

Csege [Tiszacsege] falut a Tisza két partján lévő átkelőhellyel és a régtől fogva szokásos vámmal (*tributum*) IV. Béla 1248. február 24-én az egri püspökségnek adományozta.¹⁴ Az oklevélben szereplő, két parton elhelyezkedő átkelőhely feltehetően az itt működő révre vonatkozik, amely rév mellett adtak ki oklevelet 1284. július 8-án.¹⁵ A forrásban szereplő vám ennek megfelelően a csegei rév vámmra vonatkozhatott.

A Dorogmánál [Tiszadorogma] működő révet Anonymus örökítette meg művében,¹⁶ ami azt mutatja, hogy 1200 körül már fontos átkelőhely lehetett.

A poroszlói révet 1299. február 19-én kelt, birtokcserét tartalmazó diploma említette meg. Bár az oklevél szerint Poroszló birtok a rév mellett elhelyezkedő monostorral együtt a Sártvány-Vecse nembeli Julia fia István tulajdonában volt – amelyet elcserélt Ohatmonostora, Hódos, Árkus, Szilas, Csege (Szabolcs megye) és Becseföldre (Torna megye) birtokokkal Rátót nembeli Domokos tárnokmesterrel –, a révhez nem volt köze.¹⁷ A révénél vámot szedtek: IV. Béla 1248. február 24-én a poroszlói vám – mind szárazon, mind vizen – egyharmadát az egri püspökségnek adományozta egy nagy hajóval együtt.¹⁸ Ezen utóbbi feltehetően a rév működtetését segítette elő, ahogy az egri püspökség Örvény falunál is nagy hajón szállította át az embereket a Tiszán.¹⁹ Esetleg a püspökség sószállítását akarta megkönnyíteni ezen adománnyal az uralkodó, hiszen a későbbi, 1289-es oklevél tanúsága szerint sószállító útvonalon helyezkedett el Poroszló, és az egri püspökség IV. Bélától 1248. február 24-én egy sóaknát kapott Désaknán, és vámmentességet az innen szárazon vagy vizen szekérrel vagy hajóval Egerbe szállított sóra.²⁰ Az 1248-as oklevél jól mutatja, hogy közlekedési vámot szedtek a településen, hisz egyaránt

¹³ Heves 23–29. (Reg. Arp. 1267. sz.) Az oklevelet 1271-ben V. István megerősítette. Heves 33–34. (Reg. Arp. 2123. sz.)

¹⁴ Heves 13–15. (Reg. Arp. 874. sz.) A Sártvány-Vecse nembeli Julia fia István 1299. február 19-én elcserélte a révben lévő Poroszlót monostorával együtt Rathold nembeli Domokos tárnokmesterrel, aki cserébe Ohatmonostora, Hódos, Árkus, Szilas, Csege birtokokat Szabolcs megyében, valamint Bercseföldét Torna megyében adta, melyek közül Csegét a *possession* szedni szokott *tributum*mal együtt cserélte el. ÁÜO V. 202–203. (Reg. Arp. 4217. sz.) Szerintünk azonban itt nem a rév vámmra vonatkozó adattal találkozunk, hanem adószedésről emlékezett meg az oklevél. Érdekes, hogy a poroszlói rév vámm egyharmad részt szintén az egri püspökség tulajdonát képezte IV. Béla 1248. február 24-én kelt adománya folytán. Heves 13–15. (Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1245–1521. Miskolc 1980. (a továbbiakban: Sugár, 1980.) 134–135.)

¹⁵ Reg. Arp. 3320. sz.; Az év nélküli oklevél dátumára I. Németh, 1997. 53.

¹⁶ SRH I. 70–71.

¹⁷ ÁÜO V. 202–203. (Reg. Arp. 4217. sz.)

¹⁸ Heves 13–15. (Sugár, 1980. 134–135.)

¹⁹ Heves 23–29. (Reg. Arp. 1267. sz.)

²⁰ Heves 13–15. (Sugár, 1980. 134–135.)

behajtották a szárazföldön és a vízen érkezőktől. IV. László 1289-ben azonban a poroszlói vámot a béli ciszterci apátságnak adományozta, meghatározva, hogy minden sót szállító szekér 4 sót, kisebb terhes szekér 2 báni dénár vámot adjon.²¹ Kovács Béla szerint csak a vám jövedelméből adott át meghatározott részt – a nagyobb és a kisebb szekerek után – az uralkodó a károk rendezésére.²² Az általa feltételezett vámrész-adományozás azonban nem ismert az Árpád-kori forrásokban. Elképzelhetőnek tekintjük, hogy csak a szárazföldön utazóktól beszedett vámot engedte át az uralkodó, míg a kikötő, illetve a rév használatáért fizetett összegből nem részesült a kolostor.

Örvény [Tiszaörvény] falu IV. Béla király 1261. szeptember 9-én kelt diplomája szerint az egri püspökség tulajdonát képezte Szent István adományából a vámmal együtt, melyet régtől fogva szedtek. Ugyanakkor itt egy nagy hajó is a tulajdonukban volt, amelyen embereket és szekereket szoktak szállítani, ha kiárad a Tisza.²³ Örvény faluban mindenestre közlekedési vámot szedtek, és elképzelhető, hogy csak áradás esetén használták átkelőhelyként.

1261. szeptember 9-én készült Ménésítő határjárása keleten egy tiszai révet adott meg határpontként Kókényzugörvénye fölött Fozarfoka nevű helyen, amit Mélyörvénynek is neveznek, és az egri püspökséghez tartozik; valamint elkülönül Vécseszeg [Vécse] birtoktól.²⁴ Ez az átkelőhely a Tiszán Nána [Tiszanána] közelében működhetett.

Az abádi [Abádszalók] révet Anonymus említette munkájában,²⁵ majd 1294. november 14-én III. András itt adott ki oklevelet.²⁶ Az átkelőhelynél rév vámot is szedtek, amelynek birtoklása vita tárgyát képezte. A tatárjárás után a rév hasznát Tomaj nembeli Pelbárt fiai, János, Pelbárt és Hektor élvezte, amiért több rokon szavát hallatta. 1251. augusztus 1-jén egyezség született a vitás felek között. Ennek értelmében 1251. év Szent Jakab ünnepétől (július 25.) három éven keresztül a teljes vám Csák fiait, Tibát és Dénest, valamint a néhai Dénes nádor fiait, Junet és

²¹ Kivonata: Hervay, L. Ferenc: *Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma 1984. 54. (Reg. Arp. 3525. sz.)

²² Kovács Béla: *Bélapátfalva története*. Bélapátfalva 1996. 21.

²³ Heves 23–29. (Reg. Arp. 1267. sz.) Megerősítette V. István 1271-ben. Heves 33–34. (Reg. Arp. 2123. sz.); Balázsy Ferencz szerint erre utal az oklevélben található Hajóuta (Hawutha) helynév, mely nem helységet jelölt, hanem a birtoknak azt a részét, mely felé a Tisza áradásakor a hajó járt. Balázsy Ferencz: *Heves vármegye története*. I. Eger 1897. 305. Azonban az oklevél a Hajóuta birtokot Lovásztelek mellett említette, amely Örvénytől jóval délebbre feküdt, azaz e birtoknak nincs semmi köze az oklevél Örvényre vonatkozó részéhez.

²⁴ Heves, 23–29. (Reg. Arp. 1267. sz.)

²⁵ SRH I. 116–117.

²⁶ Reg. Arp. 3995. sz.

Sámudot illetve. Ennek elteltével a vám egyharmada Pelbárt fiainak, és azok örököseinek a tulajdonába került. A fennmaradó kétharmad pedig Csák fiait, és a néhai Dénes nádor fiait, illetve azok örökösei kezére jutott. Az egyezség kimondta azt is, hogy sem a kitűzött három év alatt, sem azt követően egyik fél sem akadályozhatja a másik vámbirtoklását; ellenkező esetben vámharmaduk elvesztésével bünhődnek.²⁷ Az oklevélből kitűnik, hogy a vám a tatárjárás előtt került a Tomaj nemzetség tulajdonába, és az akkor kialakuló zűrzavart kihasználva Pelbárt fiai maguknak sajátították ki. Ugyanakkor az egyezség szövegéből az is látszik, hogy a teljes vám e nemzetség tulajdonát képezte. IV. Béla 1261. szeptember 9-én kelt oklevele szerint a rév egy része az egri egyház földjén feküdt, ezért a Tomaj nembeli János, Dénes, Csák és Sebestyén a vámszedő helyet Lampert egri püspök engedelmével vehették csak birtokba. Ennek tudatában IV. Béla a rév és a vám békés birtoklását biztosította nekik.²⁸ Mivel Lampert csak 1247-től foglalta el a püspöki széket, ez egy utólagos engedély lehetett a részéről, esetleg már elődje is megadta számukra ezt a kedvezményt. A révénél a Tomaj nemzetség hajókkal szállította át az utazókat.²⁹

Roffnál [Tiszaroff] a Tizsán rég idők óta működő révet említett egy 1349. július 17-én kelt oklevél.³⁰

A szolnoki révet elsőként II. András 1214-ben kiadott oklevelében jegyezte le, melyben az uralkodó megemlékezett arról, hogy III. Béla a szolnoki rév – amely Miler mellett volt – egy részét átengedte Boleslav váci püspöknek, melyet ő a leleszi prépostságnak adományozott.³¹ Az oklevél azonban 14. századi hamisítvány.³²

1258-ban a budai káptalan Garábsáp [Belsősap] eladásáról kiadott diplomájában Garábsáp tartozéka volt a Tisza révje.³³

²⁷ Tomaj I. 7–8.; Megerősítette IV: Béla 1251. szeptember 3-án. Reg. Arp. 953. sz.

²⁸ Heves, 23–29. (Reg. Arp. 1267. sz.) Az oklevelet megerősítette V. István király 1271-ben. Heves 33–34. (Reg. Arp. 2123. sz.)

²⁹ 1251. május 24-én kelt oklevél alapján Pelbárt fiainak abádi hajójára rendelkezünk adattal. Reg. Arp. 947. sz.

³⁰ Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO) V. 306.

³¹ CDES I. 144–150. (Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae. I. 1023–1300. Op.: Sigismundus Jakó. Budapestini 1997. (a továbbiakban: CDT) 74. sz.)

³² Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912. 27.; Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Századok 47 (1913) 190. 5. jegyzet. Reg. Arp. 295. sz.; Marsina, Richard: Študie k Slovenskému diplomatáru I. Historické štúdie XVIII. (1973) 35.; CDT 74. sz.

³³ Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest 1938. 520–522. (Benedek Gyula: Oklevelek Külső-Szolnok vármegye XIII. századi történetéből. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 7. Szerk.: Botka János. Szolnok 1992. 217–250. 228–229.)

Anonymus honfoglalás történetében az Alpár [Tiszaalpár] melletti Görög-rév³⁴ etimológiáját adja meg. Ezek szerint a magyarok Alpárnál legyőzték a görög-bolgár sereget, akik a Tiszán át úszva menekültek, és a Tiszába veszték. Róluk kapta volna Görög-rév a nevét.³⁵ Anonymus etimológiája azonban téves, ugyanis a rév nem ezekről a görögökről kapta a nevét. Alpár egy részét a XII. században a szávaszentdemeteri ortodox, „görög” rítusú monostor birtokolta, és róluk kapta a Görög-rév nevét. Ezt támasztja alá az, hogy a monostor birtokait más esetben is görögnek nevezték.³⁶

Bödnél rév működött, amit Anonymus szerepeltetett a honfoglalás történetében.³⁷ A révnél vámot is szedtek, melyet 1075-ben I. Géza király a garamszentbenedeki kolostornak adományozott. A forrás a bödi vámot az átkelés vámjának (*tributum transitus super Tizam*) nevezte.³⁸ Bár az oklevél interpolált, a vámot a garamszentbenedeki kolostor birtokolta, hiszen III. Ince pápa 1209. május 15-én kelt megerősítő diplomájában is szerepel, igaz, mint vízivám (*tributum aque*).³⁹ Ez alapján, valamint a forrásokban található meghatározásokkal összhangban azt mondhatjuk, hogy Bödnél révvámot szedtek.

³⁴ 1341. november 30-án Alpár határjárásában már Török-rév néven szerepelt. AO IV. 170–173.; Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia XXV. Szerk.: Sebők Ferenc. Budapest–Szeged 2004. 826. sz.

³⁵ SRH I. 83.

³⁶ Vö.: Györffy György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Budapest 1988. 67–100.

³⁷ SRH I. 84., 101.

³⁸ DHA I. 213–218. (Reg. Arp. 20. sz.); Az oklevélnek és megerősítéseinek hitelességét Salamon Ferenc kétségbe vonta. Salamon Ferenc: Budapest története. III. Budapest 1885. 12.; Vele szemben Knauz Nándor hitelességük mellett érvelt. Knauz Nándor: A szent benedeki apátság alapító levele. Új Magyar Sion 1886. 241–260., 321–344.; Knauz Nándor: Garam-melletti Szent-Benedeki apátság. Budapest 1890. 1–32.; Az oklevél a kutatás mai álláspontja szerint interpolált. vö.: Fejérfpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885. 13.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 1–2. Budapest 1899. Reprint 1984. (a továbbiakban: Pauler, 1899.) 376. 10. jegyzet; Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban. Történelmi Szemle 1918. 11.; Reg. Arp. 20. sz.; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit: Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) I. 54.; Püspöki Nagy Péter: Zseliz város címere. Bratislava 1976. (a továbbiakban: Püspöki, 1976.) 62.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. I. Budapest 1987. (a továbbiakban: ÁMTF I.) 418–420.; Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 371.; DHA 212.; Az oklevelet megerősítette II. István (1116–1131) 1124-ben. CDES I. 68–69.; Az oklevél hamis. vö.: Reg. Arp. 54. sz.; Karácsonyi János: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve. Szerk.: Koszta László. Szeged 1988. (a továbbiakban: Karácsonyi, 1988.) 10–11.; CDES I. 68.; Püspöki, 1976. 61.; II. András (1205–1235) 1217-ben erősítette meg, az oklevél azonban hamis. CDES I. 177–178.; Az oklevél hamis. Vö.: Reg. Arp. 345. sz.; Karácsonyi, 1988. 14–15.; CDES I. 54.; Püspöki, 1976. 61.

³⁹ CDES I. 118–119.

Ezenkívül Körtvéyesnél⁴⁰ is át lehetett kelni a Tiszán. A rév negyedét Bar-Kalán nembeli Pósa fia Nána 1266. május 5-én a margitszigeti apácáknak adományozta.⁴¹

A szegedi tiszai révről III. Béla király 1193-ban kelt oklevele tett említést, mely szerint Eufroszina királyné Szeged egy részét⁴² a tiszai révvvel együtt a székesfehérvári johannitáknak adományozta.⁴³ Feltehetően az adomány a révnél szedett vámmra is vonatkozott.⁴⁴

Kanizsa a Tisza legfontosabb átkelőhelye a Maros torkolat alatt. A rév két partján két Kanizsa nevű helység alakult ki, a bal parti Csanád megyében Révkanizsa [Novi Kneževac], a jobb parti Bodrog megyében Kanizsa. Révkanizsának már a neve mutatja a rév létezését, bár elsőként csak 1332-ben jelenik meg ilyen alakban.⁴⁵ Ugyanezen révet említette Albeus 1237 és 1240 között készült – a pannonhalmi apátság birtokait összeíró – oklevelében Kanizsa határjárásakor.⁴⁶

Szanádrévnek [Sanad] csak a neve utal az átkelőhelyre, amely alakban 1274-ben szerepel először a forrásokban.⁴⁷

A Tisza melletti Zentarévet⁴⁸ [Senta] a Csanád nem Telegdi-ága a hamis 1247. évi oklevelek szerint a vámmal együtt birtokolta.⁴⁹ Zentarévnél, ahogy neve

⁴⁰ Ma puszta Hódmezővásárhelytől nyugatra.

⁴¹ Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta diplomatica civitatis Budapest. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. Budapest 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 87–90. (Reg. Arp. 1486. sz.); 1276. május 20-án V. Ince pápa megerősítette az apácákat benne. BTOE I. 152–156.

⁴² A kutatás Alszegeddel azonosítja. Vö.: ÁMTF I. 901.; Kubinyi András: Városfejlődés és vásárlózat középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi évszázadok. 14. Szeged 2000. 116.

⁴³ Ó-magyar olvasókönyv. Összeállította: Jakubovich Emil, Pais Dezső. Pécs 1929. 52–61. (Reg. Arp. 155. sz.)

⁴⁴ Szeged vámjá Lodomér váradi püspök 1273-ban kelt oklevele szerint a váradi káptalan tulajdonában volt. Franz Zimmermann–Carl Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. (1191–1342) Hermannstadt 1892. 122–123.; A 14. századi váradi statutum szerint azonban a vám egyharmada volt csak a káptalan tulajdonában, a fennmaradó kétharmadot a püspökség birtokolta. A váradi káptalan legrégibb statutumai. Közzéteszi: Bunyitay Vincze. Nagyvárad 1886. 57.; Elképzelhetőnek kell tekintenünk, hogy a váradi egyház a szegedi vásárvám birtokosa volt. Ezt támasztja alá az is, hogy a szegedi polgárok vásártartásra vonatkozó kiváltságot csak az Árpád-kort követően tudtak szerezni. Vö. Blazovich László: Megjegyzések Szeged középkori jogi helyzetéhez. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged 1995. 77–94.

⁴⁵ DL 322

⁴⁶ Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243. Budapest 1902. (a továbbiakban: PRT I.) 771–787.; Datálására l. PRT I. 787.

⁴⁷ DF 254 787 (CDT 334. sz.)

⁴⁸ A Tisza partján, Zentával szemben feküdt. Zsilinszky Mihály Csongrád megyéhez sorolja. Zsilinszky Mihály: Csongrádvármegye története. I. Budapest 1897. (a továbbiakban: Zsilinszky, 1897.) 46.

⁴⁹ ÁÚO VII. 220–222.; ÁÚO VII. 242–245.; Vö.: Karácsonyi, 1988. 20–22. 99–101. sz.; ÁMTF I. 839.

is mutatja, rév működött,⁵⁰ ennek megfelelően révvámost szedhettek a településnél. A Tisza jobb, Bodrog megyei oldaláról szintén van adatunk a révre, ugyanis 1264. május 28-án Csecstó (Bodrog megye) határjárása említette Zentánál a révet.⁵¹

Péterréve [Bačko Petrovo Selo] nevéből ítélve révhely lehetett,⁵² mely I. László 1092. augusztus 25-én kelt oklevele szerint a révvel együtt a tihanyi apátság tulajdonában volt.⁵³ Az oklevél azonban hamis.⁵⁴ Ezt követően 1247. április 14-én kelt oklevélben találkozunk vele, mely szerint a Csanád megyei Morotva víz Péterréve (Bács m.) irányából folyik, ami arra mutat, hogy a csanádi oldal is Péterréve nevet viselt.⁵⁵

Moharréve [Mol] neve mutatja, hogy révhely lehetett. Elsőként 1323-ban említik ezt a települést.⁵⁶

A Becsénél [Novi Bečej] működő révet 1238. január 29-én IV. Béla király az ispotályos kereszteseknek adta azzal a kiváltsággal, hogy más szomszédos réveket, melyek III. Béla király uralkodása után létesítettek, meg kell szüntetni.⁵⁷

Az Árpád-korban a Tiszán huszonnégyszer átkelőhelyre vonatkozó adatot találunk, melyek egymástól kb. 0,5–80 km-re létesültek. Ezek között voltak jelentősebb révek (pl. Abád), melyek fontosabb útvonalak nyomvonalában helyezkedtek el; valamint voltak olyanok, amelyeket csak meghatározott időjárási viszonyok között használtak (pl. Örvény). Feltehető, hogy az írott kútfőkben megőrzött átkelőhelyek mellett mások (Titel, Adorján) is működtek már az Árpád-korban.

⁵⁰ 1247. április 14-én készült határjárása említette a tiszai révet.

⁵¹ BTOE I. 77.

⁵² Zsilinszky Mihály Csongrád megyéhez sorolja. Zsilinszky, 1897. 146.

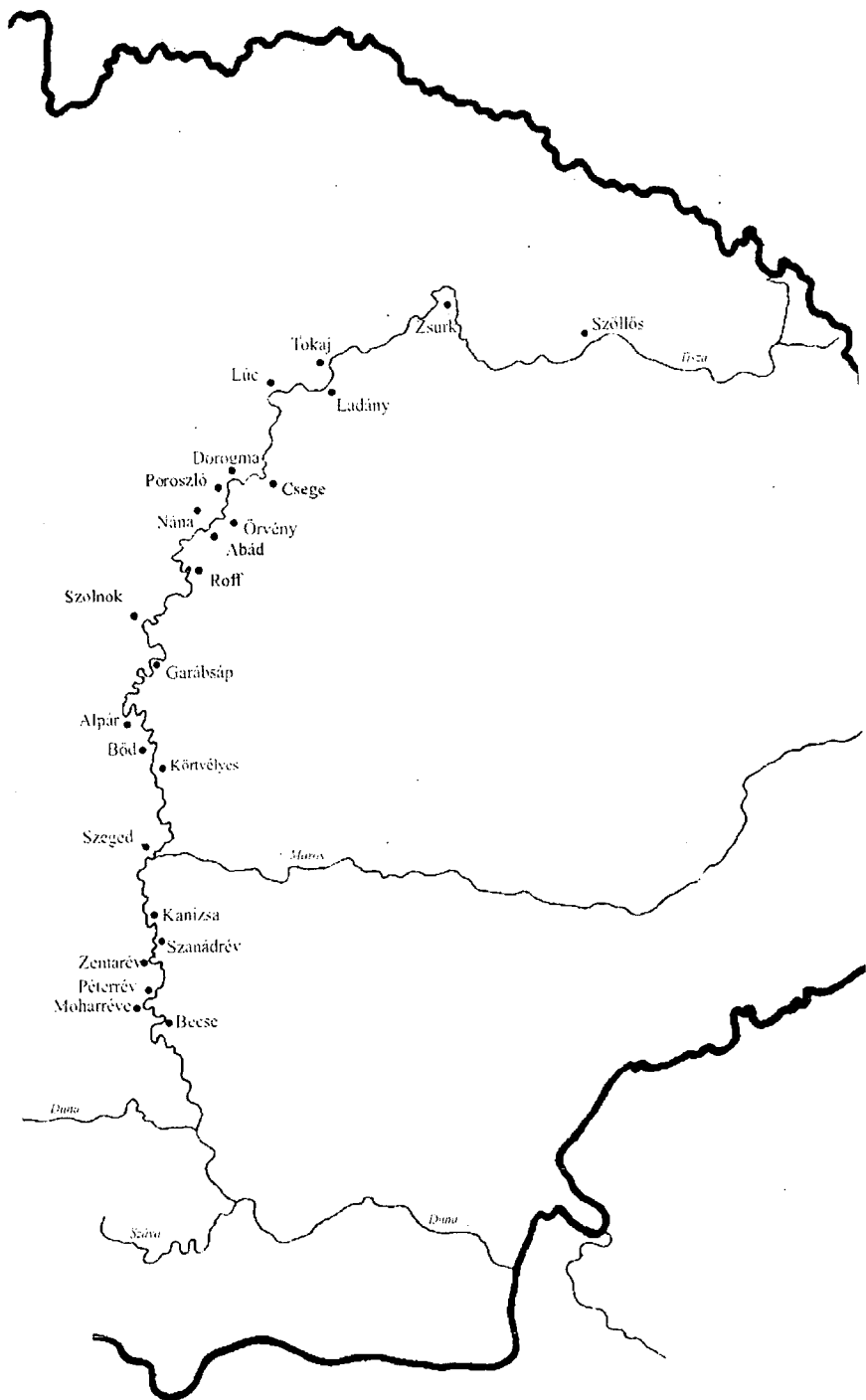
⁵³ DHA 282–285. (Reg. Arp. 26. sz.)

⁵⁴ Vö. DHA 281–282.

⁵⁵ ÁÜO VII. 242–245.

⁵⁶ A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő. I. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest 1871. 243–246. (Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VII. Szerk.: Blazovich László–Géczi Lajos. Budapest–Szeged 1991. 340., 649., 653. sz.)

⁵⁷ Fejér IV/1. 104–111. (Reg. Arp. 637. sz.)

Crossing-places on river Tisza at the age of the Árpáds

The crossing-places (bridge, ferry, ford) were indispensable in the Middle Ages for travellers to traffic. All the crossing-places on river Tisza were ferries (24 ones) in the charters from the Arpadian period on river Tisza from Szöllös to Becse. There were important ferries by main roads (e. g. Abád), some ferries were used only at stated weather conditions. It is possible that other ferries (Titel, Adorján) were used on river Tisza at the age of the Árpáds, too.

Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja

Imre király és Konstancia aragóniai hercegnő egybekeléséhez kötődik a legkorábbi ismert magyar házassági szerződés. Esküvőjüket még a két királyi apa, III. Béla és II. Alfonz készítette elő; ők két nap különbséggel 1196 áprilisában (Béla 23-án, Alfonz 25-én) hunytak el. A nászszertartás még ugyanazon év nyarán/kora őszén ment végbe.¹ Az ifjú királyi pár között született megállapodás keletkezéséről nem tudunk közelebbit mondani annál, minthogy az esküvő körüli időben jöhetett létre, minden bizonnyal még 1196 folyamán. Tartalmáról egy későbbi említésből értesülhetünk, amikor Konstancia már II. Frigyes német-római császár felesége volt. III. Honorius pápa 1220-ben így nyilatkozott erről: „Krisztusban legkedvesebb leányunk Konstancia, a rómaiak császárnéja panaszában tudomásunkra hozta, hogy amidőn a magyarok fényes emlékeztű királya őt törvényesen nőül vette, két vármegyét adományozott neki hitbér gyanánt, oly módon, hogy amennyiben túléli a királyt, azokat jövedelmükkel együtt teljességben megtartsa, amíg Magyarországon kíván tartózkodni, ám ha nem akar tovább ott maradni, tizenkétezer márkát fizessenek neki a hitbér fejében.”² (A szövegben szereplő panasz körülményeire a szerződés utóélete kapcsán térek ki.)

Az elemzést segíti, hogy két másik királyi házasságkötés gazdasági vonatkozásairól is vannak emlékeink: egyik az apa, III. Béla jövedelemjegyzéke (1185 körül), amely a király második házasságát volt hivatott előkészíteni; másik az ifjabb testvér, II. András újránősülése (1215) alkalmából adott jegyajándék. Bár e három királyi nász 30 éves időszakon belül zajlott le, ami történelmi léptékkal mérve meglehetősen rövidnek számít, de ez a 30 esztendő oly mélyreható változá-

¹ Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. Századok 2002. 341–344. (a továbbiakban: Szabados 2002.)

² „*Sane Karissima in Christo filia nostra Constantia Romanorum Imperatrix illustris sua nobis conquestione monstravit, quod cum clare memorie rex Ungariae, ipsam ducens legitime in uxorem, duos Comitatus ei nomine dotalicii assignasset, ita quod si superviveret Regi, quamdiu vellet in Ungariam remanere, ipsos cum suis proventibus plenarie retineret, vel si remanere nollet ibidem, duodecim milia marcarum sibi pro dotalicio solverentur...*” Theiner, August: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*. Tomus Primus. Romae 1859. 25. (XLIII. sz.) (a továbbiakban: Theiner, VMHH.) Aragóniai Konstancia második házasságát a XIV. századi krónikaszerkesztmény is említi. „*Huius uxor Constantia filia regis Arragonie ceasri Frederico per consilium apostolici copulatur.*” Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Volumen I. Budapestini 1937. 463. (a továbbiakban: Szentpétery, SS. Rer. Hung.)

sokat hozott a magyar uralkodói hatalom szellemi és anyagi alapjaiban, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A XII. és a XIII. század fordulóján, III. Béla és fiai országlásakor a királyság gyökeres változáson ment keresztül. A folyamat kezdetéről és végéről mintha két ellentétes világ nézett volna szembe egymással. III. Béla a Szent Istvántól örökölt uralkodói hagyaték képviselője volt, ilyenformán az Árpád-házi keresztény monarchia első két évszázadát az európai környezetében egyedülállóan erős királyi hatalom és személyes tekintély jellemezte szellemi és gazdasági értelemben egyaránt; a koronás fő magánföldesúri tulajdona majdnem akkora volt, mint király közhatalma. A II. András-kori „új intézkedések” sorából, a „mértéktelen mértékű” birtokadományok által meggyengített központi hatalomból, a hanyatló tekintélyből semmi sem emlékeztetett III. (Nagy) Béla erős archaikus uralmára.³ Közéjük ékelődik Imre nyolc és fél esztendei tényleges (majd fia, a gyermek III. László fél évig tartó, névleges) királysága. Imréről ma már egyértelműen kijelenthető, hogy – amikor nem András pártütései kötötték le – apja politikai útmutatását követte, ilyenformán személye és országlása egyaránt a „történelmi” XII. századhoz sorolandó.⁴ Ezek a fejlemények hatottak az Árpád-ház családi életére, dinasztikus kapcsolataira is.

Jóllehet Magyarország és Aragónia földrajzi értelemben igen távol kerül el, politikai tekintetben annál közelebb álltak egymáshoz; mindketten a római Szent-szék pártján. III. Béla idején két körülmény is vonzóvá tette Magyarországot a nyugati monarchiák előtt. Az egyik spirituális természetű volt, I. László szentté avatása 1192 nyarán, hiszen ezzel I. István és Imre után már a harmadik Árpád-házi felemeltetése történt meg, ami az uralkodóház akkori és eljövendő tagjait egyaránt a „szent királyok nemzetsége” dicsfényével övezte. A másik fajta vonzerő merőben világi természetű és kézzelfogható. 1185-ben, Anna (Ágnes) királyné halála után a megözvegyült Béla feleségül vette Margitot, II. Fülöp Ágost francia király testvérét, és ez alkalomból állíthatták össze a tételes jövedelemjegyzéket. Kristó Gyula ezt az összefüggést vitatva úgy érvelt, hogy egy III. Béla-kori összeírás részint a pápát tájékoztatta a hazai egyház gazdasági helyzetéről, részint pedig a Szlavónia élére állított Imre herceg nyugati (aragóniai) házasságát volt hivatott előkészíteni 1195 táján.⁵ A szöveg valóban tartalmazza azt a kitélt, miszerint

³ Alapvető összegzés Hóman Bálint: Magyar történet I. Budapest 1935. 387–433., 454–462. Újabbban I. Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. Budapest 2000. 155–189.; Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Budapest 2000. 5–78.; Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. Századok 2001. 251–300. (továbbiakban: Kristó 2001.)

⁴ Erről legújabbán összefoglalólag I. Szabados György: Imre király emlékezete. Valóság 2005/6. 33–49.

⁵ Kristó Gyula: A korai feudalizmus. In: Székely György főszerk.: Magyarország története. I/2. Budapest 1984. 1246–1247. (a továbbiakban: Kristó 1984.)

Szlavónia hercegetől évente 10000 márka folyik be,⁶ ez azonban nem jelenti azt, hogy 1195 felé kellene elmozdítani a forrás keletkezési idejét. Voltaképpen a „Szlavónia hercege” cím a jövedelemjegyzék egyik kényes pontja, ugyanis III. Béla uralkodásának 24 évéből semmi nyom nem mutat arra, hogy a király feltámasztotta volna az országon belüli hercegség intézményét. Imrét atyja először 1182 pünkösdjén, másodszer 1194 júliusa előtt koronáztatta meg; a megismételt szertartás után a (kimondatlanul) társkirályi rangra emelt legidősebb fiú a horvát-dalmát kormányzóságban váltotta fel Kalán pécsi püspököt. A trónra szánt utód csupán uralkodói tapasztalatszerzés céljából, ám dinasztikus országmegosztás nélkül került a Tengeremellékre.⁷ Mivel III. Béla idején Szlavónia hercegsége nem létezett, úgy vélem, ez az anakronisztikus kifejezés egy kései átírás során keletkezhetett. Feltevésemet támogatja, hogy a jegyzék elején kizárólag Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Ráma szerepel Béla tartományai között, a korabeli magyar királyi oklevelek *intitulatio*-formulaival összhangban.⁸ Az sem zárható ki ugyan, hogy a Tengeremelléket körülíró ingatag terminológia az eredeti forráson belül is képes volt önellentmondásra jutni,⁹ csupán annyi bizonyos, hogy magyar király által kinevezett (és önmagát annak is címző) herceg az 1180-as és az 1190-es évek során nem igazgatta a délnyugati tartományokat. Sajnos a szöveg eredeti változatát nem ismerjük, másolatát – más fontos angol-normann vonatkozású tételekkel együtt – egy késő középkorban írt angliai kódex őrizte meg.¹⁰ Tudjuk: Margit királyné Henrik angol trónörökös özvegye volt, jó ideig Angliában élt,¹¹ Bélával kötendő házassága

⁶ „*Idem de duce Sclavonie per annum decem millia marcas.*” Ifj. Barta János–Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. Századok 1993. 444. (a továbbiakban: Ifj. Barta–Barta 1993.)

⁷ Szabados György: Imre és András. Századok 1999. 87–90. A forrásokat és a korábbi kutatás nézeteit l. uo.

⁸ „*Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo. In regno Bele regis Ungarie sunt he terre: Ungaria caput regni, Croacia, Dalmacia et Rama.*” Ifj. Barta–Barta 1993. 443. V. ö. a korban jellemző *intitulatio*-formákkal: „*Ego Bela, Dei gratia, Hungariae, Dalmatie, Chroatiae, Ramaeque rex*” (1138). Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Tomus Secundus. Budae 1829. 109.; „*Geythsa, dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croatie, Rameque rex*” (1157). Marsina, Richard ed.: Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae I. Bratislaviae 1971. 81. (83. sz.); „*Bela Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rameque Rex*” (1185). Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár I. Pest 1860. 78. (39. sz.); „*Hemicus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rameque rex*” (1201). Smičiklas, Tadeus: Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae. Volumen III. Zagrabiae 1905. 7. (8. sz.) (a továbbiakban: Smičiklas, CD.) Árpád-házi uralkodóink 1138–1202 között nevezték magukat Magyarországra, Dalmáciára, Horvátországra és Ráma királyainak, ugyanis II. Béla 1138-ra hódoltatta Rámát, Bosznia központi részét, 1202-ben Imre már egy új tartomány, Szerbia nevét is beillesztette a sorba.

⁹ Ennek XIII. századi példait l. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979. 93. (a továbbiakban: Kristó 1979.)

¹⁰ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest 1916. 424–425. (a továbbiakban: Hóman 1916.)

¹¹ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892. 363. (a továbbiakban: Wertner 1892.)

alkalmából II. Henrik angol királytól való tekintélyes birtokairól mondott le;¹² ezért a jövedelemjegyzék – e körülmények alapján érthető – angliai másolata bizonyossá teszi, hogy összeállítását III. Béla és nem Imre nősülése indokolta. Az tagadhatatlan, hogy Béla és Margit násza alapos ismertséget biztosított az Árpádok számára a nyugat-európai királyi házak előtt, ilyenformán a francia, az aragóniai és a kasztíliai dinasztia szoros családi összefonódása (Margit például VII. Lajos francia király és Konstancia kasztíliai hercegnő leánya volt)¹³ közvetett úton, de mindenképpen kedvező módon befolyásolta Imre nősülését; ráadásul az 1185 táján készített összeírás a következő királyné anyagi helyzetére is némi fényt deríthet.

Legutóbb ifj. Barta János és Barta Gábor körültekintő elemzés során igazolta a kútfő hitelességét, majd a néhol túlzó összegek helyesbítésével kimutatta, hogy a király éves bevétele elérte a 104800 márkát, ami 22995 kilogramm színezüstöt jelent.¹⁴ Ebből az arányból kiindulva a Konstancia részére kilátásba helyezett 12000 márka 2633 kilogramm színezüstöt tartalmazott.¹⁵ A fenti pénzösszeg viszont csak elvi lehetőségként állt fenn abban az esetben, ha özvegyiségre jut, és el akarja hagyni Magyarországot; királynéi udvartartásának tényleges gazdasági alapját az a két vármegye képezte, amelyet Imre király bocsátott rendelkezésére. Sajnos a III. Honorius-féle átirat nem nevezi meg, melyik kettő volt ez. Tudvalevőleg hazánk XII. századi belső tagolódásáról két egymást erősítő híradás szól: Ottó freisingi püspök, aki 1147-ben járt az országban, feljegyezte, hogy a Magyar Királyság 70 vagy még ennél is több vármegyére oszlik,¹⁶ a jövedelemjegyzék pedig egyenesen 72 vármegyét ír.¹⁷ Mivel az egyes vármegyék kiterjedése, természeti adottságai között jelentékeny különbség mutatkozott, csak óvatos becslés szintjén mondható ki, hogy a királyné az ország 1/36-od részét kapta hitbérül. A III. Béla-kori összeírásban feltüntetett rendszeres királyi jövedelmek ezt az óvatos becslést a számadatok nyelvére fordítva is érzékeltethetik. A XII. század vége felé a magyar uralkodó a jegyzék szerint a királyi birtokokból és az idegenektől (hospesektől) évente 60000 márka (valójában inkább 50000 márka) ezüst hasznót húzott. A

¹² Hóman 1916. 427. A jövedelemjegyzék ma Párizsban található.

¹³ Wertner 1892. 362., 372.

¹⁴ Ifj. Barta–Barta 1993. 413–449.; Hóman 1916. 424–436.

¹⁵ A márka elsősorban ércsúly volt, majd pénzverési súlymértékként számított (ezért nem kellett figyelembe vennem a III. Béla és Imre alatt vert pénzek nemesfémtartalma közötti különbséget), Közép-Európában a font felének tekintették. Hóman 1916. 52. Egy érdekes viszonyítási példa is ide kívánczozik: Capet Margit 2750 fontnyi, vagyis kb. 5500 márka ezüst évjáradék fejében mondott le angliai és franciaországi birtokairól, amikor III. Béla királyhoz készült férjhez menni. Uo. 427.

¹⁶ Otto Frisingensis episcopus: Gesta Friderici I imperatoris. Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I–III. Budapestini 1937–1938. (Gombos, CFHH.) II. 1767.

¹⁷ Ifj. Barta–Barta 1993. 444. A „comitatus” szó egyaránt jelenthetett vármegyét és várispánságot. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. 21–207. Ugyanakkor elsősorban a II. András-féle jegyajándékok utalnak arra, hogy itt a „comitatus” fogalmán a körülhatárolt területi egység, vármegye értendő.

60000-ból lejön az erdélyi német telepesektől beszedett 15000 márka, amit a kutatás egyöntetűen erős (legalább kétszeres) túlzásnak tart.¹⁸ A kútőben sorolt tételek innentől kezdve gyakorlatilag valóságű képet mutathatnak, amelyekből a 72 vármegyére kettő vonatkozik: egyfelől a megyék jövedelmének királyt illető 2/3-ad része 25000 márkára rúg, másfelől az ispánok ajándékaiból legalább 10000 márka ezüst folyik be.¹⁹ A Konstanciának hitbér jogcímén átengedett mintegy 1/36-od országrész ez alapján közel 1000 márka (188,6 kilogramm) ezüstrrel gazdagította a királynéi kincstárát. Hangsúlyozom: erre az elméleti ízü számadatra nem lehet sokat építeni, hiszen „átlagos” – és mint ilyen, nem valószínű, hogy valaha is létezett – méretű és jövedelmezőségű vármegyéből indult ki, nem érinti a székely székeket és a tenger melléki különkormányzatot, nem veszi sorra a vármegyéből beszedhető esetenkénti jövedelmek (vámok, révek, vásárok) olykor tekintélyes összegeit, ráadásul jellegénél fogva képtelen érzékeltetni a pénzben ki nem fejezhető földi javakat (termények, élelmiszerek). Ez az írásztal mellett kikövetkeztetett adat csupán egy valamire hivatott: egy elképzelhető éves jövedelmet nagyságrendileg viszonyítani a hitbér feladása fejében felkínált egyszeri „végkielégítés” 12000 márka ezüstjéhez. Látszik, hogy a 12000 márka többszörösen meghaladta aragóniai Konstancia egy esztendőben várható teljes bevételét, mindazonáltal a magyar királyi kincstárnak elvileg nem jelenthetett komoly teher-tételt egy ekkora összeg egyszeri kifizetése. (Erről persze II. András ellenkezőképpen vélekedett, ám ez nem a kincstárát minősíti.)

Korábbiakban említettem, hogy Imre király házastársi vagyonmegosztó hajlandóságát öccse gyakorlatával is össze lehet hasonlítani. Az 1213-ban megözygült András második felesége, Capet-Courtenay Jolanta javára tett jegyajándékról két szentszéki oklevél tájékoztat, szintén III. Honorius pápa kancelláriájából. Az 1218-as kiállítású, korábbi dokumentum igen jellemző a II. András-kori állapotokra. Az egyházfő személyében szóló írás szerint: „Amidőn tehát Krisztusban kedves fiunk András, Magyarország jeles királya, a Szentföld védelmére indulni készült, felséges elhatározásából következőképp rendelkezett. Ha a zarándoklat során elhalálozna, 8000 márka ezüst ellenében – amelyre neked jegyajándék jogcímén kötelezte el magát – megkapod a Maroson lejövvő sőt, továbbá a pesti szaracénoktól és Bodrog megyéből befolyó jövedelmet, amíg az előbb mondott pénzösszeget teljesen ki nem egyenlíti. Továbbá miután a tartozást részedre kifizették, és Magyarországon kívánsz maradni, ameddig csak élsz, az említett megyét visszkapod, és birtokolhatod.”²⁰ A szövegből világosan kitűnik, hogy András rossz szokásához

¹⁸ Ifj. Barta–Barta 1993. 423–440.

¹⁹ Ifj. Barta–Barta 1993. 444.

²⁰ „Cum igitur Karissimus in Christo filius noster Andreas Ungarie rex illustris, profecturus ad terre sancte subsidium, de assensu suorum principum ordinavit, ut si eum nature debitum solvere in peregrinatione contingat, tu pro octomillibus marcarum argenti, in quibus nomine donationis propter

híven ezúttal is pénzzavarban volt, ennél fogva a felesége részére lekötött egyszeri 8000 márka ezüst ellenértékét fokozatosan kívánta törleszteni háromféle forrásból beérkező jövedelemmel, majd az özvegy királynéi lét eshetőségére felajánlotta Bodrog megyét. Bőkezűbbnek mutatkozott egy másik adománya során, amelyet III. Honorius 1222. július 7-én vett Szent Péter oltalmába. Eszerint András király a bánságot („*banatum*”), illetve Varasd, Somogy, Zala és Szerém megyét kötötte le hitbér gyanánt („*in dotalicium*”) felesége javára, azok minden tartozékával egyetemben.²¹ Csábító lenne ezt az öt pontosan megnevezett megyét és a bánságot szembeállítani a Konstanciának juttatott két vármegyével, csak hogy a fent vázolt szempontokon túlmenően továbbiak is értelmetlenné teszik a hitbérek összemérését. Elsősorban a „minden tartozékukkal együtt” („*cum omnibus pertinentiis suis*”) értendő területek fogalma szorul némi magyarázatra. II. András uralkodásának fő ismérve volt a királyi birtoktestek bőkezű eladományozása. Az „új intézkedések” („*nove instituciones*”) csak 1217-ben megfogalmazott politikája a gyakorlatban már 1208-tól tetten érhető általános osztozkodást eredményezett.²² Érdemes megjegyezni, hogy a király 1215. második házassága előtt tett olyan adományokat, amelyek a majdani jegyajándék területét érintették. 1207-ben saját korábbi döntését újra hitelesítve szlavóniai falvaktól vált meg.²³ Zetina és Tril nevezetű, a bánsághoz tartozó két földjével Domaldus sebenicoi comes szolgálatait jutalmazta, amiért az 1210 során leleplezte az ellene szervezkedőket.²⁴ 1214-ben Béla királyfi megoltalmazásáért Mysca ispánnak adta a zalai vártól kivett Ederics földet.²⁵ Végül 1215-ben Miklós ispánnak oroszföldi harci helytállásáért Somogyban is ajándékozott ingatlant.²⁶ E rövid felsorolás arra bizonyosságot, hogy a kevés ismert tény ráadásul időben-értékben változó királyi területekről vall, vagyis alkalmatlan az Imre-kori állapotok feltérképezésére.

A Konstancia királyné jövedelmi és birtokviszonyairól korunkra jutott, szinte teljesen hiányos képet egyetlen adat egészíti ki. Amikor 1203-ban Imre király átén-

nuptias tibi tenetur, Sales, qui per Morisium descendunt, percipias, et proventus Sarracenorum de Pesth ac Comitatus de Budric, quousque tibi sit de predicta summa pecunie plenarie satisfactum; et si postquam tibi predicta pecunia soluta fuerit, volueris in Ungaria remanere, quamdiu vixeris, redditus habeas Comitatus predicti.” Theiner, VMHH. I. 13. (XXII. sz.); Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-Diplomatica) I. Budapest 1923. 105. (321. sz.) (a továbbiakban: Szentpétery, Reg. Arp.) Kristó Gyula a sóból, a pesti szaracénoktól és a Bodrog vármegyéből származó jövedelmet nem a 8000 márka ellentételezéséül értelmezte, hanem azon felül számította. Kristó 1979. 28. A forrásszöveg Szentpétery Imrét igazolja azzal a kikötéssel, hogy Bodrog megyét a királyné a későbbiekben is birtokolhatta.

²¹ Theiner, VMHH. I. 35. (LXXI. sz.)

²² Kristó 2001. 265.

²³ Szentpétery, Reg. Arp. 72–73. (230. sz.)

²⁴ Szentpétery, Reg. Arp. 83. (256. sz.)

²⁵ Szentpétery, Reg. Arp. 95. (291. sz.)

²⁶ Kristó 2001. 273.

gedte Bihar megye adójának és vámbevételeinek 2/3-át a nagyváradi egyház részére, ez a gazdag adomány nem tartalmazta azokat a jövedelmeket, amelyek Asszonyására („*Forum Reginae*”) piacról folytak be.²⁷ E döntésével Imre fontos pénzforrást hagyott felesége kezén. Biztosak lehetünk abban, hogy Bihar vármegye nem tartozott a házassági szerződésben említett két „*comitatus*” közé, ugyanis Asszonyására neve – a másik három kivétel, Akjel, Jánosd és Kölesér névével szemben – egyértelműen egy királyi vármegyén belül elkülönült birtoktestre mutat. „*Forum Reginae*” az egyetlen biztos példa arra, hogy Konstanciának saját két megyéjén kívül másutt is lehettek birtokai szerte az országban.

A házassági szerződésen kívül csupán elszórt adalékok szólnak Konstancia királynéi jelenlétéről. Egy 1198-ból való királyi kiváltságlevél méltóságsorában – Imre uralkodása alatt ez egyetlen alkalommal – feltűnt a királynéi udvarispán.²⁸ Ez a hivatal eredetileg a királynéi udvar legtekintélyesebb tisztsége volt; maga a királynéi udvar fogalma inkább az uralkodó hitvese környezetében, több-kevesebb rendszerességgel előforduló emberek körét jelentette; mintsem egy meghatározott helyet.²⁹ Egyed királynéi udvarispán hamar eltűnt az oklevelek látóköréből,³⁰ viszont az aragóniai hercegnő fényes udvartartása még hosszú évtizedek múltán sem merült feledésbe. Kézai Simon 1283 körül írott *Gesta Hungarorum*ában így emlékezik: „Simon comes és fivérének, Mihálynak a nemzetsége, akiket Martinsdorfiaknak neveznek, III. Béla fia Imre király idején Konstancia királynéval, Aragónia királyának lányával, Imre király feleségével együtt, derék lovagokat és szerfelett diszes kíséretet hozva magával, igen pompás körülmények között jött az országba... Imre király, mivel megismerte jellemük nemes voltát, kegyesen befogadta, s Magyarország különböző részein nagy és dús birtokokkal ruházta fel őket, amint az köztudott.”³¹ Kézai Simon következő megjegyzése nem csupán azért ér-

²⁷ „...*Henricus rex duas partes tributorum, que suam regiam contingissent maiestatem tam de villis, quam de foris totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhor, quam circa Zarand, exceptis tributis, que ad quatuor spectant fora, scilicet, de Akyel, de Kuleser, de Janosd et de foro regine, Waradiensis ecclesie iure perpetuo contulisset.*” Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 64. Az „asszony” szavunk régi „királyné” jelentése a *Forum Reginae* = Asszonyására megfelelőből is kiviláglik. A település korai adatairól l. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest 1987. 595–596.

²⁸ Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai. Budapest 1883. 113.

²⁹ Zsoldos Attila: A királyné udvara az Árpád-korban. Századok 2002. 276., 279.

³⁰ Az utolsó adat volt vasvári ispánként említi Egyedet, még 1198-ból. Szentpétery, Reg. Arp. 53. (174. sz.)

³¹ „*Comitum vero Simonis et fratris eius Michaelis generatio, qui Mertinsdorfarum nominantur diebus regis Emerici filii Belae tertii cum regina Constantia filia regis Aragoniae, quae uxor fuerat regis Emerici, honestis secum militibus et familia decentissima introductis, in Hungariam pomposissime introiit... Quorum quidem ingenuitatem experiens rex Emiricus laetanter excepit, latisque et amplis pheidis in diversis Hungariae partibus noscitur investisse.*” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 190–191. A XIV. századi krónikaszerkesztmény már tévesen II. András korára keltezi az aragóniai nemzetség beköltözését. Uo. 302.

dekes, mert a magyar és aragóniai előkelők között font első házassági kötelékről szól, hanem annak művelődéstörténeti hatása miatt is. „Konstancia királyné magával hozta Simon és Bertramus comes Tota nevezetű nőtestvérét is, aki oly kecses alakú és szép volt, hogy az idő tájt alig volt hozzá fogható a világon. Ezt a hajadont pedig Benedek herceg, Konrád fia vette feleségül, és Martinsdorf helységet kapta hozományul Imre királytól, valamint Konstancia királynétól.”³² Ez a Tota okkal tekinthető Katona József „Bánk bán” drámájában szereplő Melinda történeti előképének,³³ ugyanakkor Benedek és Bánk két különböző valós személyiség volt a XII–XIII. század fordulóján.³⁴ A dráma történeti háttere kapcsán felmerült olyan érv, miszerint Gertrúd meggyilkolása (1213) előtt nem éppen Bánk bán nagymama korú feleségét szeplősítették meg a merániak.³⁵ Valójában nincs pontos adatunk Bánk életkorára vonatkozólag. Először csak 1199-ben tűnik fel, mint Imre király újvári ispánja,³⁶ de 1222-ből kimutatható udvarispáni és bodrogi ispáni tisztsége,³⁷ okkal feltételezhető, hogy megérte (sőt túlélte) IV. Béla trónra léptét (1235);³⁸ érdemes tehát Imre és II. András korosztályosának tekinteni, akinek felesége 1213-ban még igencsak távol állhatott a nagymama-életidőtől. Érdekes, hogy Benedek szintén Imre király kormányzatában bukkant fel az 1202-es esztendő erdélyi vajdájaként; 1221-ben hercegi méltósággal, utoljára 1223-ban egykori vajdaként említetik.³⁹ Úgy látszik, Benedek és Bánk egy nemzedékbe tartozott. Benedek jövődöbelije, Tota valóban a felnőtt korú ifjabb Simon és Mihály nagynénjeként érkezett Magyarországra, de e szép külsejű, 1196-ban még hajadon leány, mint az idősebb Simon és Bertramus igen későn született húga, életkorát tekintve unokaöccseikhez állt közel. Csak 1202-ben nyújtotta kezét Benedeknek, ami szintén az udvarhölgy fiatalságát bizonyítja,⁴⁰ aki ilyenformán a merénylet idején harmincas éveit élő szépasszony lehetett. Bár nem célom e helyt a legnagyobb magyar királydráma nyersanyagát feltárni, azt feltétlenül hangsúlyozni kell Katona József dicséretére, hogy kitűnő történelmi érzékkel fordult az 1200-as évek felé: költött szereplőit valódi személyekből egybegyúrva életszerűen formázta meg. A vajda és

³² „Adduxerat etiam regina Constantia cum ea sororem comitis Symonis et Bertrammi nomine Totam, tam formosam et pulcherrimam, quod eo tempore vix in mundo sibi similis haberetur. Cui quidem virgini in maritum Benedictus dux, Conradi filius, cum villa Mertinsdorf pro dotibus ex parte Emirici regis et reginae Constantiae est coniunctus.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 191.

³³ Badics Ferenc: Adalékok a „Bánk bán” történelmi forrásaihoz és magyarázatához. Budapest 1925. 11.

³⁴ Két 1206-os oklevél méltóságsorában is együtt fordulnak elő. Szentpétery, Reg. Arp. I. 70–71. (222., 227. sz.)

³⁵ Kristó 1984. 1285–1286.

³⁶ Szentpétery, Reg. Arp. I. 55. (183. sz.)

³⁷ Szentpétery, Reg. Arp. I. 126–127. (381. sz.)

³⁸ Almási Tibor: Bánk. Kristó Gyula főszerk.: Korai magyar történeti lexikon. Budapest 1994. 79.

³⁹ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60., 120., 130. (197., 362., 395. sz.)

⁴⁰ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60. (198. sz.) A kiváltságlevél átirat változata 1221-ben Benedek mellett Totáról is, mint élő személyről szól. Szentpétery, Reg. Arp. I. 120. (362. sz.)

az udvarhölgy 1202-ben kötött házassága különösen fontos, mert Konstancia egyetlen tevőleges királynéi megnyilvánulásáról tanúskodik. Imre király Benedek kérésére megengedte, hogy a neki adományozott Martonfalvát és egy másik, Bajót nevű faluját felesége, a nemes Tota asszony számára hitbérül lekösse. Mivel az úrhölgy azért hagyta hátra szülőföldjét, hogy a királyné serény szolgálatában maradjon, Konstancia kérésére és közbenjárására („*ad petitionem et instanciam*”) az uralkodó Totának ajándékozta Martonfalva minden kincstárba fizetendő jövedelmét.⁴¹ A különleges kegy nyomatékosításául az oklevelet aranybullával hitelesítették, s ennek hátlapja államcímerünk jobb pajzsmezejében található vörös–ezüst sávzat első ismert ábrázolását hordozza. Az eredetileg még 1196-ban létrehozott „Árpád-sáv” kialakulását Bertényi Iván II. Péter aragóniai király (Konstancia bátyja) vörös mezőben arany cölöpöket mutató pajzsához köti.⁴² A kiváltságlevél heraldikai, sőt máig ható szellemi értéke elhomályosította annak jelentőségét, hogy a Tota úrnő részére hitbérül lekötött Martonfalva és Bajót a második magyar házassági szerződés tárgyát képezte! Úgy tűnik, Imre és Konstancia az írásban rögzített jegyajándékkal új hagyományt teremtett, és először a szűkebb főúri környezet számára mutatott követendő példát. Benedek és Tota udvari pályafutását, kettejük egybekelését a királyi pár kegye kísérte, ezért érthető, hogy a hitbér jogi gyakorlata innen, az uralkodói környezetből kisugározva terjedt el. Azt természetesen nem állíthatja senki, hogy aragóniai Konstancia honosította meg Magyarországon a feleség javaira ügyelő jogintézményt, hiszen már Szent István törvénykezése is kitért az özvegyasszonyok tulajdonára,⁴³ de az tagadhatatlan, hogy az írásba foglalt jegyajándék egy új műfajként nyert teret, s vált hamar bevett szokássá. A „*dos*” és a „*dotalicius*” szavak a XIII. századtól kezdve használatosak 'hitbér' jelentéssel is a hazai középkori latinságban.⁴⁴

Imre király 1204. november 30-án bekövetkezett váratlan halálával az özvegy királyné helyzete hatalmi bázis híján és András uralomvágya miatt mindinkább tarthatatlanná vált, ezért 1205 tavaszán kipróbált híveivel Lipót osztrák herceghez menekült, magával menekítve a gyermekkirályt, a koronát, s a kincsek egy részét. Ez súlyos feszültséget keltett András és Lipót között, ám ekkor III. László meglepő hirtelenséggel elhunyt. Holtteste a koronával meg a kincsekkel együtt hazatért Magyarországra, a királynét pedig az osztrák herceg illő kísérettel vissza-

⁴¹ Az eredeti kiváltságlevél első kiadása Érszegi Gézától való. Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Budapest 1998. 72–74. (Facsimile uo. képmellékletben.) Vö. Szentpétery, Reg. Arp. I. 60. (198. sz.)

⁴² Bertényi Iván: Új magyar címertan. Budapest 1993. 66–69. Az Imre-kori címer keltezését l. Szabados 2002. 347–350.

⁴³ I. törvénykönyv 26. cikkely. Závodszyky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. 149.

⁴⁴ A magyarországi középkori latinság szótára. (Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae.) III. kötet. Kiadásra előkészítette Boronkai Iván és Bellus Ibolya. Budapest 1992. 249–251.

küldte szülőföldjére.⁴⁵ Az özvegy sosem mondott le követeléseiről, ezért amikor hosszú évek alatt nem tudta behajtani azokat, a Szentszékhöz fordult panaszával. Ez magyarázza, hogy a házassági szerződés írott emléke a Lateránban maradt fenn. Hanem III. Honorius pápa egy másik, 1220-ban kelt üzenete szerint a 12000 márka ezüstmű jóval nagyobb igénnyel is élt Konstancia: „amidőn szinte fogolyként volt Magyarországon, Krisztusban kedves fiunk [András], Magyarország jeles királya azt a 30000 márka értékű pénzt és más egyéb értéket, amit ő az ispotályosok esztergomi házában helyezett letétbe, sem az Istent sem a helyet nem tisztelve erőszakkal elragadta.”⁴⁶ Honorius még 1222. január 27-én is felemlítette Andrásnak az ügy rendezetlenségét,⁴⁷ ám közbenjárása eredménytelen maradt. Így aragóniai Konstancia, az egykori magyar királyné, a „rómaiak örökké felséges császárnéja, Szicília királynéja” még ugyanazon esztendő június 23-án anélkül hunyt el mintegy 42 évesen,⁴⁸ hogy magyarországi járandóságaiából valamit is kézhez kapott volna.

⁴⁵ Continuatio Admuntensis. Gombos, CFHH. I. 752.

⁴⁶ „cum olim quasi capta in Ungaria remansisset, Karissimus in Christo filius noster... Ungarie Rex illustris pecuniam et res alias pretiosas usque ad valentiam Triginta milium Marcarum, quas in domo Hospitalis Ierosolimitani apud Strigonium deposuerat, nec Deo, nec loco deferens, per violentiam occupavit.” Theiner, VMHH. I. 25. (XLII. sz.) E vagyon viszont nem királynéi magántulajdon, hanem az államkincstár része lehetett.

⁴⁷ Theiner, VMHH. I. 32–33. (LXV. sz.)

⁴⁸ Wertner, 1892. 371–373.

GYÖRGY SZABADOS

Constance of Aragon – The queen of the first Hungarian marriage contract

The first known Hungarian marriage contract is dated to the turn of the twelfth and thirteenth centuries, when King Emeric (1196–1204) married Constance of Aragon, in 1196. According to this marriage contract, the king gave his wife two counties together with all their belongings (taxes, costumes etc.). In addition of leaving the country after the king's death she had to be payed 12000 marks as a compensation. Although the marriage contract is without doubt the most valuable source of the Hungarian queen's possession, there are some other references about her significant though limited power in Hungary. For example the wealthy market place of Asszonyvására (*Forum Reginae*). Although the Hungarian king took care of his wife's revenue, never allowed her much economic or political power. Nevertheless this kind of contract came in fashion because of her influence: the second marriage contract was made in the royal court, between a Hungarian noble and a lady, who came from Aragon and was the favourite lady of the queen's escort.

After Emeric's sudden death Constance had to escape from Hungary with her 5 year old son King Ladislas III (1204–1205). The child died in Austria, and Constance married Frederic II in 1209. She ended her life in 1222 as Empress Constance without the royal marks of the first Hungarian marriage contract.

Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIII. kötetéhez (1339)

1999 tavaszán, tehát immár 6 éve jelent meg a címben jelzett könyv, amely, hasonlóan a többi Anjou-kori Oklevéltár-kötethez,¹ igyekezett a minél nagyobb teljességre törekedve összegyűjteni az adott év oklevéltermését. Természetesen az ilyen, nagyobb volumenű gyűjtőmunkákat igénylő forráskiadások esetén mindig előfordulhatnak a legjobb szándék ellenére is hiányok egy adott kötetben: ezek egy része nyilván a szerző mulasztásaiból fakad, más részük az általa használt segédletek hiányaiból, pontatlanságaiból, melyekre csak utóbb derül fény. Az elmúlt években magam is találtam néhány olyan forrást, amelyeknek már akkor azon kötetbe kellett volna kerülniük – ezeket közlöm most pótlólagosan regesztatformában. Csak olyan forrásokra térek itt ki, amelyek teljes bizonyossággal 1339-ban keltek, eredetiben, átiratban vagy pápai registumban maradtak fenn.

A pótlásokon túl néhány rövid korrigálást is meg kell tennem. A kötet 214. regesztájánál (Mesko püspök, 1339. ápr. 29.) a helyes jelzetszám Df. 229 889., a 369. kivonatnál (Károly Róbert 1339. jún. 26.) Dl. 50 018., a 607. számú regeszta jelzete pedig Df. 277 290. A 724. számú oklevelet (pécsi káptalan, 1339. dec. 5.) a pécsváradi konvent nem 1340. aug. 2-án írta át, ahogy feltüntettem, hanem 1342 augusztusában, így az átiró keret azon kötetben lesz majd olvasható. A 767. regeszta törlendő, mivel a 377. számú oklevéllel azonos.²

A 648. számú oklevélben (nyitrai káptalan, 1339. okt. 21., Dl. 95 560.) annak 1340. évi tartalmi átirata (Nagymartoni Pál országbíró, 1340. jan. 20. Dl. 95 561.) érdekes módon bizonyos többletet hoz az eredeti oklevélhez képest, de ez a kötetből kimaradt. A többlet a következő: „Bugar fia Márton mr. idősebbik (maior) Gergely nevű fia Suran birtok felét, ami ifjabbik (minor) Gergely nevű fivére felől van, s ami osztállyal jutott hozzá, 45 M. széles bécsi [dénárért] (minden M.-t 10 pensa-val számolva) ezen ifjabb fivére beleegyezésével 1337. febr. 3-án (in fe. Purif. B. virg., a. d. 1337.) eladta ezen Imre c.-nek és utódainak, s ezt a nyitrai kápt. oklevelével bizonyította.”

¹ Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk.: Almási Tibor (XI–XIV.), Blazovich László (VII–VIII., X., XXI.), Géczi Lajos (VII., IX–X., XXI.), Köfalvi Tamás (XIV.), Kristó Gyula (I.–VI., XVII., XIX.), Makk Ferenc (XIX.), Piti Ferenc (XX., XXIII–XXIV.), Sebők Ferenc (XXV.), Tóth Ildikó (XV.). Budapest–Szeged 1990–. A továbbiakban a szövegben szereplő bármiféle rövidítést e sorozat szokása alapján tüntetem fel, külön itteni feloldás nélkül.

² Erre lásd Erdélyi okm. II. 1038. szám.

A 247., 769. és 779. számú, pálosokkal kapcsolatos regeszták jelzete Df. 286 489. (ELTE Kvt. Cod. Lat. 115.), azzal a megjegyzéssel, hogy a jelzet alatti protocollum-kötet első fele, ahol a pálos monostorokra vonatkozó oklevélkivonatok vannak, egyáltalán nincs listázva az OL-adatbázisban,³ csak a pápai okleveleket sorjázó második fele. E hiányosságot egy újabb verzióban érdemes lenne orvosolni.

Az 1339-es kötetből, mint alább látható, döntően pápai oklevelek maradtak ki (néha ezek csak érintőlegesen tartalmazznak magyar vonatkozású adatot, de a teljesség kedvéért helyük van itt). A kötet készítésekor ugyanis ezek fotói még nem voltak a Df.-állományban, így akkor döntően korábbi kiadásokból (pl. Theiner) készíthettem csak pápai regesztákat.

Mindezen pótlások szerencsére a kötetben szereplő anyagnak csak töredékét, kb. másfél százalékát teszik ki, így az akkori gyűjtés és feldolgozás mai szemmel nézve is kellően alaposnak nevezhető. Feltehetően előbb-utóbb a többi Anjou-oklt. kötetnél is érdemes lesz az efféle pótlásokat elvégezni, akár az ehhez hasonló önálló tanulmányokban is, hiszen az ittenihez hasonló okokból kifolyólag a többi évvel kapcsolatban is feltűnhetnek, illetve feltűnhetnek újabb források.

A dolgozat végi táblázat összefoglalása a legutóbbi OL-adatbázis 1339. évről vonatkozó datálási hibáinak. Ezekből kiderül, hogy adott oklevelek miért más dátum alatt szerepelnek a XXIII. Anjou-kötetben, mint az adatbázisban, s az is, hogy egyes jelzetek miért nem szerepelnek egyáltalán. Célszerű lenne ezen korrigálásokat majdani felvételét az OL-adatbázis következő verziójába, hogy az adatbázis és az oklevéltár minél inkább összhangba kerüljenek dátumaikban.

[1339.] jan. 17. Avignon⁴

[XII.] Benedek pápa oklevele Viasary-i Miklós [fiának:] Miklósnak, az esztergomi egyház prépostjának, a kánonjog bacalarius-ának. Az esztergomi egyház prepositura-ja – amit Kálmán, egykor ezen egyház prépostja bírt, mielőtt a pápa az akkor üresedésben levő győri egyház püspökévé léptette elő – üresedésben van, s ennek betöltéséről a pápán kívül más nem rendelkezhet. Megfontolva [I.] Károly király (H) és felesége: Erzsébet királyné ezen Miklós érdemei miatti előterjesztését, valamint az esztergomi kápt. kérését, e prepositura-t minden joggal és tartozékkal Miklósnak adja, akkor is, ha az esztergomi egyház bármilyen rendelkezése v. szokása ezzel ellenkezne, v. ha az esztergomi érsek, a kápt. v. mások az esztergomi

³ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL-DF 4.2). CD-ROM. Szerk.: Rácz György. Budapest 2003.

⁴ A 39. szám alatt a kötetben tévesen jan. 18-át adtam meg. A forrást akkor Theiner szerfelett rövidebb kivonat-kiadása alapján közöltem (s mint látható, a felsorolt korábbi kutatók is ezt használták), a pápai registrum fotója alapján azonban részletesebb kivonat adható meg.

egyház méltóságairól, officium-airól és beneficium-airól a pápai szék v. annak valamely legátusa más értelmű oklevelét bírnák. Ha Miklós jelenleg nem tartózkodik a helyszínen, az esztergomi egyház rendelkezései és szokásai megőrzésére a préposti esküjét egy alkalmas procurator-a tegye le, s mikor Miklós ezen egyházhoz megy személyesen, akkor tegye le ő is, addig az esztergomi egyházban kano-nokságát és prebendáját birtokolja. D. Avinione, XVI. Kal. Febr., [pápaságának] 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 127., fol. 247 r-v. (Df. 291 726.)

R.: Theiner I. 630; Str. III. 333. (Theiner alapján.) (mindkettő latin nyelvű.); Pór A., Száz. 1902. 606; Wertner M., Erd. Múz. 1903. 557–558. (mindkettő Theiner alapján.); Vidal II. 6594. szám (Reg. alapján.).

[1339.] jan. 17. Avignon

[XII.] Benedek pápa a győri püspöknek, a fehérvári (Albaregalis) és a Keresztelő Szt. János-egyház (veszprémi és pécsi egyházm.) prépostjainak. Miklós [fia:] Miklóst v. képviselőjét e prepositura jogai, tartozékai, hasznai és bevételei tulajdonába pápai hatáskörrel vezessék be és abban védjék, bárki ellentmondása ellenére is, v. ha az esztergomi érseknek v. a kápt.-nak v. másoknak a pápai szék oklevéllel biztosította, hogy őket exkommunikálni, kiközösíteni v. felfüggeszteni nem lehet. D. ut supra. [Avinione, XVI. Kal. Febr., pápaságának 5. évében.] [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 127., fol. 247v. (Df. 291 726.)

R.: Vidal II. 6594. szám.

[1339.] jan. 25. Avignon

[XII.] Benedek pápa többek között [Galhardus de Carceribus-nak, a] Titul-i egyház prépostjának (kalocsai egyházm.). Brest-i Rudger [fia:] Jánost Cracov-i kanonoknak nevezte ki, s elrendeli, hogy őt v. procurator-át ezen egyházba fogadják kanonokká, stallum-ot biztosítsanak neki a chorus-ban és helyet a kápt.-ban kanonoki jogai teljességével. D. ut supra. [Avinione, VIII. Kal. Febr., pápaságának 5. évében.] [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 17. fol. 89r. (Df. 291 724.)

K.: Theiner, Mon. Pol. I. 428.

R.: Bull. Pol. I. 1874. szám; Vidal II. 6810. szám.

[1339.] febr. 16.

[XII.] Benedek pápa Bertrand kardinálisnak adja az András [fia:] István halálával megüresedett kanonokságot, prebenda-t és prepositura-t a váradi egyházban. XVI. Kal. Mart. [1339.]

R.: Vidal II. 6625. szám. (ASV. Reg. Vat. vol. 127., nr. 142. alapján, ezen dátummal)

1339. márc. 18.

Csanád esztergomi érsek meglátogatta a pápai széket klerikusa és familiárisa: Miklós által.

K.: Reg. Suppl. I/2. 40. (ASV. Reg. Vat. Libri obligationes. Vol. 18., fol. 121. alapján, e dátummal)

Megj.: Vásári Miklós ekkor esztergomi prépostról van szó

1339. máj. 14. Visegrád

Tamás erdélyi vajda, Zonuk-i c. Neema-i néhai Mihály mr. fia Peteu litteratus kérésére nyílt oklevelében átírja saját korábbi pecsétjével ellátott, 1321. nov. 4-i zárt oklevelét. D. in. Vysegrad, VI. f. prox. an. fe. Penth., a. d. 1339.

Á.: Károly király, 1341. máj. 10. > Kolozsmonostori konvent, 1343. szept. 6. Dl. 27 829.⁵ (Kolozsmonostor vegyes. Cista com. Szolnok Int. N. 5.)

K.: AIR. I. 1. 32–33.

R.: Erdélyi Okm. II. 1034. szám.

Megj.: Az 1321. évi oklevelet l. Anjou-oklt. VI. 291. szám.

1339. jún. 7. Vizsoly falu

Wyllermus Drugetter nádor, a kunok bírása kinyilvánítja, hogy korábbi memorialis oklevele szerint Ithe fia János c., a nádor Jazou-i várnagya mint felperes és Olazy-i Fredric fia: László jún. 5-én (sabb. prox. an. fe. B. Barnabe ap.) a nádor előtt Wysul faluban lovas bajvívást kellett tartsanak egymás ellenében az ügyben,

⁵ A jelzet alatt OL-adatbázis számon tart egy 1329. máj. 14-i oklevelet, mint látható, ez helyesen 1339. máj. 14.

hogy László [1338.] szept. 23-án (IV. f. prox. an. fe. B. Mychaelis arch. prox. transactum) Olazy faluban 8 M. garast hatalmaskodva elvett Gergelytől, János c. szerviensétől. A mondott napon a felek a párbajszérún a nádor bírói engedélyéből úgy egyeztek meg, hogy János c. költségeiért (amit bajvívójára költött, valamint ami a per során érte) László és fr.-e: János fizetnek neki 20 M.-t a Lelez-i prépost és a konvent előtt, részben dénárookban, részben becsértékben az ország szokásának megfelelően, mégpedig okt. 6-án (oct. S. Mychaelis arch.) 6 M.-t, nov. 18-án (oct. S. Martini conf.) 7 M.-t és [1340.] jan. 13-án (oct. Epiph. d.) 7 M.-t, azzal a megkötéssel, hogy ha az első kifizetést nem teljesítik, birság sújtsa őket, ha a másodikat, kétszeres büntetés, ha a harmadikat, akkor párbajban való elbukásban marasztaltassanak el János c. ellenében. D. in villa Wysul, 3. die termini prenotati, a. d. 1339.

E.: ASJ. Cluj. Szatmár m. lt. Szatmár m. törvényhatósága 1826. Iuridico-civilium 43. 37. (3.) (Df. 291 387.) Hátlapján kerek pecsét körvonala és újkori kéztől tárgymegjelölés.

R.: Kiss A., Erd. Múz. 1992/1–4. 85–86.

[1339.] jún. 11. Avignon

[XII.] Benedek pápa a Mo.-i (U) származású, a kölni (Coloniensis) 11 ezer szűz és mártír-monostorban élő Greca-nak. A római egyház felé táplált ájtatossága miatt, mely a pápának küldött leveléből is kiderül, a további erényes életre buzdítja, hogy az örök élet koronáját elnyerhesse, s neki halála esetére teljes bűnbocsánatot ad. D. Avinione, III. Idus Junii, pápaságának 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 134. fol. 56v–57r. (Df. 291 780.)

R.: Vidal–Mollat I. 2412. szám.

[1339.] jún. 11. Avignon

[XII.] Benedek pápa a Mo.-i (U) származású, a kölni (Coloniensis) egyházm.-i 11 ezer szűz és mártír-monostorban élő Greca-nak engedélyezi, hogy választott gyóntatója meggyónt vétkeire halála esetén teljes bűnbocsánatot adjon. D. Avinione, III. Idus Junii., pápaságának 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 134. fol. 140v. (Df. 291 782.)

R.: Vidal II. 7106. szám.

[1339.] aug. 21. Avignon

[XII.] Benedek pápa [I.] Károly királynak (V). Kéri, hogy a római egyházat érintő feladatokban, amiket Galhardus de Carceribus mr. Titul-i (kalocsai egyházm.) prépostra és Gervasius [fia:] Péter mr. Le Puy-i (Aniciensis) kanonokra, Mo.-i pápai nunciusokra bízott, nyújtson világi karhatalommal segítséget, ha szükséges, hogy az egyházi fenyítéssel (censura) sújtottakat ezzel is kényszerítse. D. Avinione, XII. Kal. Sept., [pápaságának] 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 134. fol. 78v. (Df. 291 781.)

R.: Vidal–Mollat 2486. szám.

[1339.] aug. 21. Avignon

[XII.] Benedek pápa Gervasius [fia:] Péter Le Puy-i (Aniciensis) kanonoknak, Mo.-i pápai nunciusnak. Levelének megfelelően írt [I.] Károly királynak (V) (l. előbb), s ennek alapján járjon el a rábízott feladatokban. D. Avinione, XII. Kal. Sept., [pápaságának] 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. vol. 134. fol. 78v. (Df. 291 781.)

R.: Vidal–Mollat 2487. szám.

[1339.] szept. 4. Avignon

XII. Benedek pápa a kölni (Colonensis) érseknek, a metzi (Metensis) püspöknek és az esztergomi egyházm.-i szepesi (Cipus) Szűz Mária-monostor apátjának. A bécsi egyházm.-i Szt. Ágoston-rendi Szt. Antal-monostor apátja és konventje elpanaszolták neki, hogy Alamania-i javaikat, földjeiket, birtokaikat, jogait, bevételeiket számos egyházi és világi személy elfoglalta, nekik ezekben jogtalanságokat okoznak. A pápa utasítja a címzetteket, hogy az apátnak és konventjének adjanak segítséget ez ügyben, ha felkeresik őket, hogy ezen javaikat visszaszerezhessék. D. Avinione, II. Non. Sept., [pápasága] 5. évében. [1339.]

Reg.: ASV. Reg. Vat. Vol. 127., fol. 270r. (Df. 291 727.)

OL-lista szerinti dátum, kiadó, jelzet	Korrigálás vagy megjegyzés
Jan. 5. XII. Benedek pápa, Df. 291 719. (2 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Jan. 8. Károly Róbert, Df. 207 166.	Máj. 30.
Jan. 8. Pál országbíró, Df. 207 166.	Máj. 30.
Jan. 12. XII. Benedek pápa, Df. 291 723.	Nincs magyar vonatkozása
Jan. 17. XII. Benedek pápa, Df. 291 779.	Nincs magyar vonatkozása
Jan. 19. veszprémi kápt., Df. 200 316.	Jún. 19.
Jan. 27. Druget Vilmos nádor, Df. 264 168.	Jan. 31.
Jan. 27. XII. Benedek pápa, Df. 291 725.	Febr. 27.
Jan. 29. XII. Benedek pápa, Df. 291 725.	Nincs magyar vonatkozása
Febr. 3. XII. Benedek pápa, Df. 291 723.	Nincs magyar vonatkozása
Febr. 9. III. Kázmér lengyel király, Df. 287 544.	Nincs magyar vonatkozása
Febr. 14. körül, erdélyi kápt., Df. 219 452.	Febr. 12.
Febr. 16. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Febr. 17. XII. Benedek pápa, Df. 291 722.	Nincs magyar vonatkozása
Febr. 22. körül, váradi kápt., Df. 277 286.	Febr. 19.
Febr. 25. pozsonyi kápt., Dl. 3151.	Szept. 23.
Márc. 4. XII. Benedek pápa, Df. 291 782. (2 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Márc. 5. XII. Benedek pápa, Df. 291 725.	Nincs magyar vonatkozása
Márc. 11. XII. Benedek pápa, Df. 291 725.	Nincs magyar vonatkozása
Márc. 21. Pál országbíró, Dl. 3217.	Márc. 17.
Márc. 27. XII. Benedek pápa, Df. 291 782. (4 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Ápr. 4. somogyi konvent, Dl. 2772.	Ápr. 4–Máj. 1. között
Ápr. 12. Zára város, Df. 218 551.	Nincs magyar vonatkozása
Ápr. 12. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Ápr. 17. kalocsai kápt., Dl. 87 095.	Ápr. 3.
Ápr. 17. Druget Vilmos nádor, Df. 264 171.	Máj. 21.
Ápr. 20. pozsonyi kápt., Dl. 105 081.	Ápr. 27.
Ápr. 24. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Ápr. 26. Heves megye, Dl. 3223.	Máj. 3.
Ápr. 26. Egri kápt., Dl. 3206.	Máj. 3.
Máj. 1. Izsép alnádor, Df. 232 777.	Nov. 8.
Máj. 5. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Máj. 6. Szatmár megye, Dl. 96 205.	Ápr. 1.

Máj. 7. Pál országbíró, Dl. 7665.	Máj. 8.
Máj. 8. XII. Benedek pápa, Df. 291 727.	Nincs magyar vonatkozása
Máj. 9. Károly Róbert, Dl. 33 588.	Apr. 11.
Máj. 9. Simon lipthói főesp., Dl. 64 819.	Máj. 2.
Máj. 15. esztergomi kápt., Df. 264 170.	Apr. 23–Máj. 8. között
Máj. 17. Károly Róbert, Dl. 3236.	Máj. 24.
Máj. 17. után. nyitrai kápt., Dl. 68 098.	Máj. 7–12. között
Máj. 19. és máj. 19. körül. Károly Róbert, máj. 19. után, aradi kápt. Dl. 91 549.	1329. vagy 1330. évi oklevelek
Máj. 20. Pál országbíró, Dl. 3237.	Jún. 6.
Máj. 23. XII. Benedek pápa, Df. 291 782. (2 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Máj. 24. pozsonyi kápt. Df. 279 003.	1399. évi oklevél (máj. 26., győri kápt.)
Máj. 26. Pál országbíró, Dl. 48 554.	1329. évi oklevél
Máj. 28. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Máj. 30. Druget Vilmos nádor, Dl. 3283.	Aug. 29.
Jún. 1. bácsi kápt., Df. 259 545.	Jún. 8.
Jún. 9. Károly Róbert, Dl. 16 100.	Az átiró forrás 1339. évi oklevelet nem tartalmaz.
Jún. 10. XII. Benedek pápa, Df. 291 780.	Nincs magyar vonatkozása
Jún. 10. XII. Benedek pápa, Df. 291 780.	Nincs magyar vonatkozása
Jún. 11. Ismeretlen hiteleshely, Dl. 100 299.	1399. évi oklevél
Jún. 13. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Jún. 14. jászói konvent, Df. 264 172.	Az oklevél kiadója Druget Vilmos nádor, a konventé pedig jún. 26-án kelt.
Jún. 17. XII. Benedek pápa, Df. 291 726.	Nincs magyar vonatkozása
Júl. 1. egri kápt., Dl. 88 114.	Júl. 2.
Júl. 2. esztergomi kápt., Dl. 62 483.	Jún. 25.
Júl. 3. jászói konvent, Df. 274 371.	Jún. 26.
Júl. 4. XII. Benedek pápa, Df. 291 726. (5 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Júl. 11. Pál országbíró, Df. 281 283.	Júl. 12.
Júl. 29. szepesi kápt., Dl. 103 159.	Júl. 22.
Aug. 1. Pál országbíró, Dl. 3252.	Aug. 10.
Aug. 11. XII. Benedek pápa, Df. 291 781.	Nincs magyar vonatkozása
Aug. 11. XII. Benedek pápa, Df. 291 782.	Nincs magyar vonatkozása
Aug. 13. XII. Benedek pápa, Df. 291 781.	Nincs magyar vonatkozása

Aug. 17. XII. Benedek pápa, Df. 291 781. (5 darab oklevél)	Nincs magyar vonatkozásuk
Aug. 20. körül, Izsép alnádor, Df. 283 919.	Aug. 19.
Aug. 21. XII. Benedek pápa, Df. 291 781.	Nincs magyar vonatkozása
Aug. 31. Druget Vilmos nádor, Dl. 96 210.	Szept. 4.
Szept. 3. Ileszi konvent, Df. 283 919.	Szept. 6.
Szept. 4. XII. Benedek pápa, Df. 291 727.	Nincs magyar vonatkozása
Szept. 13. Erzsébet királyné, Dl. 99 982.	1330. évi oklevél (szept. 5.)
Október 3. egri kápt., Dl. 3259.	Nov. 7.
Okt. 9. Károly Róbert., Dl. 8006.	1319. évi oklevél és az egri kápt.-é
Okt. 17. Pál országbíró, Dl. 3262, Dl. 3345.	Nov. 19.
Okt. 17. Pál országbíró, Dl. 3236.	Okt. 24.
Okt. 17. Pál országbíró, Df. 248 651.	Okt. 24.
Okt. 28. körül, Druget Vilmos nádor, Dl. 26 556.	Nov. 2.
Okt. 31. Károly Róbert, Df. 259 019.	1329. évi oklevél.
Nov. 17. Izsép alnádor, Dl. 3269.	Nov. 27.
Nov. 22. Tamás vajda, Dl. 3264.	Nov. 23.
Nov. 30. esztergomi kápt., Dl. 69 416.	Ilyen kiadó ilyen dátummal nincs a tartalmilag átíró forrásban.
Dec. 6. egri kápt., Dl. 1835., Dl. 8787.	Dec. 5.
Dec. 6. jászói konvent, Df. 259. 019.	1329. évi oklevél.
Dec. 18. újudvari konvent, Dl. 3973.	1336. évi oklevél.
Dec. 20. Druget Vilmos nádor, Dl. 3279.	Jan. 26.
1339. [csak évre keltezett], Károly Róbert, Dl. 87 100.	Febr. 17. e.
1339. Károly Róbert, Dl. 104 483.	Máj. 19.
1339. Károly Róbert, Dl. 87 396.	Máj. 12.
1339. Károly Róbert, Df. 207 285.	Dec. 6. előtt
1339. Károly Róbert, Dl. 104 483.	Máj. 19.
1339. Drugeth Vilmos nádor, Dl. 25 288.	Aug. 29.
1339. Drugeth Vilmos nádor, ill. egri kápt., Dl. 41 377.	Okt. 6. előtt, ill. okt. 6. után
1339. Drugeth Vilmos nádor, Df. 232 778.	Okt. 20. után
1339. Pál országbíró, Dl. 3011.	Máj. 24.
1339. Tamás vajda, Df. 230 363.	Máj. 11.
1339. Tamás vajda, Dl. 36 403.	erdélyi kápt., jún. 29.

1339. Benedek mr., Df. 265 526.	Druget Vilmos nádor, szept. 22.
1339. egri kápt., Dl. 90 825.	Júl. 28.
1339. egri kápt., Df. 266 087.	Júl. 28.
1339. pécsi kápt., Dl. 104 483.	Jún. 2.
1339. nyitrai kápt., Dl. 68 098.	Máj. 7–Máj. 12. között
1339. pécsváradi konvent, Dl. 874.	Jún. 27.
1339. váradi kápt., Df. 277 287.	Szept. 15.
1339. László zágrábi püspök, Df. 283 555.	Aug. 15.
1339. kiadó nélkül, Dl. 25 746.	türjei konvent, máj. 6.
1339. ismeretlen kiadó, Df. 209. 150.	vasvári kápt., febr. 16.

FERENC PITI

**Additions to the Volume XXIII of series „Charters of
the Angevin Era” (1339)**

The author of this article published his book 6 years ago in which almost 800 excerpts of charters illustrating the Hungarian Angevin-era (1301–1387) were issued from the year 1339. This study contains a dozen of excerpts of charters which were unpublished that time and has been found since 1999 from the year of 1339, completing this way the above mentioned book.

Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban

Antonio Bonfini a magyarok történetéről írott munkájában az 1476-os évet a magyar külpolitika tekintetében fordulópontnak tekintette. Azt írja, hogy „a törökök Dalmáciára, Mysiára és Daciára [ez évben] mért csapása a királyt és egész Pannóniát annyira megrázta, hogy úgy tartják, a későbbiekben nem is vállalkoztak merészebb tetteire a török ellenében. Közbejött a komoly nézeteltérés és kifejezett gyűlölködés Frigyes császárral is, amely Mátyást egészen visszatartotta a török háborútól. Mert ez a viszály arra készítette, hogy ezután inkább csak önmaga megoltalmazására törekedjék, s ne a török megtámadására, sőt, a következőkben az is untig elég gondot okozott, hogy rohamait feltartóztassa.”¹

Bonfininek igazat adhatunk abban, hogy az 1476-os év Magyarország történetében fordulópontnak tekinthető, abban azonban nem, hogy Mátyás Ausztriával való viszálya miatt hanyagolta volna el a török elleni háborúkat. A törökkel szembeni támadó magatartás megváltoztatásának több oka is volt. Egyrészt Szabács várának ostroma, amely hatalmas áldozatokat követelt,² s rádőbbsentette a magyar uralkodót országának gyengeségére, másrészt a pápa és a nyugati országok által ígért pénzsegélyek akadoztak, Magyarország pedig nem volt képes fedezni a háborúk költségét. Ily módon tehát Bonfini logikájának éppen a fordítottja lehet igaz: Mátyásnak az az elhatározása, hogy ezt követően nagyobb csatába nem bocsátkozik a törökkel szemben,³ erősítette egy komolyabb, Ausztria ellen indítandó háború lehetőségét. Mátyás 1477 júniusában valóban hadat üzent III. Frigyes császárnak, s kezdetét vette az osztrák háború,⁴ amely gyakorlatilag Mátyás haláláig tartott. A kérdés az, hogy miért éppen katonai fellépésre volt szükség.

¹ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Budapest 1995. (a továbbiakban: Bonfini) 805.

² Mátyás 1476-ban Szabács ostromáról szóló levelében a következőket írta a pápának: *Id ego unum dixerim, cum multa et munitissima castra expugnaverim, nullum tantis cum laboribus et difficultate tantaque cum impensa et hominum strage me obtinuisse*. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. (a továbbiakban MDE) IV. Szerk. Nagy Iván, Nyáry Albert. Budapest 1878. 317. Hozzá kell tennünk ehhez azt is, hogy Mátyás a törökkel szemben hozott áldozatáról gyakran túlzott. L. ehhez Kisfaludy Katalin: Matthias rex. Budapest 1983. 130–131.

³ Rázsó Gyula az 1463–1464-es évekhez köti ezt a fordulatot. Rázsó Gyula: Mátyás hadászati tervei és a realitás. Hadtörténelmi Közlemények 1990. (a továbbiakban: Rázsó) 7–9.

⁴ A történetírás az osztrák háború okait a következőkben látta: 1. törekvés a bécsújhelyi szerződés megváltoztatására; 2. Mátyás tartott attól, hogy egy nagyobb török támadás esetén Frigyes hátra támadja; 3. a megnagyobbodott Magyarország többletbevételhez jutott volna, ez elősegítette volna Magyarország gazdagodását, a hadsereg fenntartását, a török háborúk finanszírozását; 4. Mátyás

A magyar király és Frigyes császár között főként a magyar korona birtoklása miatt kialakult ellentétek Mátyás részéről az 1460-as évek végén és az 1470-es évek elején még enyhíthetőnek tűntek. Ezt bizonyítja, hogy 1470. február 11-én lezajlott találkozójuk alkalmával Mátyás feleségül kérte a császár hároméves lányát, Kunigundát.⁵ A rokoni kapcsolat megszüntethette volna a kettejük között fennálló ellenséges viszonyt, s elősegítette volna Mátyás cseh királyi címének megszerzését is, hiszen a végül eredménytelenül végződő tárgyalások elsősorban erről szóltak.

A magyar uralkodó nemcsak 1470-ben próbált ilyen módon közeledni Frigyeshez. Első felesége, Podjebrád Katalin halála (1464) után ugyanis Mátyás tőle kérte, hogy jelöljön ki számára megfelelő feleséget, ez azonban nem történt meg. Ezután olyan házassági tervek sora született, amelyek Frigyes politikai elszigetelését célozták. Már 1464-ben felmerült Mátyásban a gondolat, hogy Hohenzollern Albrecht herceg egyik lányával, Orsolyával, esetleg Albrecht herceg testvérének, Frigyes brandenburgi választófejedelemnek valamelyik lányával kössön házasságot.⁶ Erről azonban csak tárgyalások folytak, a magyar király egyik lány kezét sem kérte meg, a Hohenzollernnek pedig diplomatikusan hallgattak.⁷ Néhány évvel később, 1469-ben Mátyás feleségül kérte IV. Kázmér lányát, Hedviget is, de ezt a

bízott abban, hogy a birodalmi fejedelmek mellé álnak; 5. a hadsereget foglalkoztatni kellett; 6. a nyugati fronton megteremtett béke a kereszténység védelmét szolgálta volna, hiszen ha ez létrejön, Mátyás a török ellen indulhatott volna; 6. meg kellett védenie trónját a vele szemben ellenségesen fellépő császár ellen; 7. Mátyás, akit származása miatt lenéztek, így akarta bizonyítani és elismertetni uralma jogosságát; 8. Mátyás hódító törekvései, vágya a császári trón megszerzésére. (A külföldi és a magyar szakirodalomban megtalálható érveket jól összegzi Rázsó 22–25.) Ezek a nézetek összecsengenek azzal a kilenc érveléssel, amit Bonfini sorakoztat fel a Mátyás és Frigyes közötti háború okaként: 1. Mátyásnak az volt a célja, hogy megváltoztassa a korona visszaszerzésekor kötött egyezséget; 2. Mátyás többször támogatta Frigyeset a háborúiban, de az mindig hátat fordított neki; 3. Frigyes gyakran támadta Magyarország Ausztriával határos területeit; 4. Frigyes nem támogatta Mátyás cseh királlyá választását, s amikor Mátyás a csehek ellen harcolt, megtámadta az országot; 5. amikor Mátyás megkérte Frigyes lányának kezét, a császár „a férfi származását lefitymálva” visszautasította; 6. miután Mátyás támogatta a Frigyes ellen szövetkező ausztriai főurakat, Frigyes Mátyás életére akart törni; 7. a császár fennhatósága alatt élők gyakran Mátyás védnöksége alá helyezték magukat, amiből viszályok keletkeztek; 8. a két uralkodó természete közötti különbség, s a „velük született ellenszenv”; 9. Mátyás becsvágya. (Bonfini 805–809.) Bár a két uralkodó 1477. december 1-jén megkötötte a gmunden-korneuburgi békét, gyakorlatilag hadiállapot állt fenn a két ország között. Vö.: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 258. (a vonatkozó rész Kubinyi András munkája)

⁵ Fraknoi Vilmos: Mátyás király és a Hohenzollernek diplomáciai érintkezése. Budapest, 1914. (a továbbiakban: Fraknoi 1914.) 16.

⁶ Fraknoi 1914. 5–6.

⁷ Fraknoi szerint a német fejedelmek nem mertek volna nyíltan felvállalni egy szorosabb viszonyt Mátyással, mert azt III. Frigyes ellenszegülésnek tekintette volna. Vö. Fraknoi 1914. 7–10.

lengyel király elutasította.⁸ Ezután Mátyás még ebben az évben ismét Frigyes brandenburgi választófejedelemhez fordult. Szövetséget ajánlott neki, és feleségül kérte egyik lányát, de az esküvőt csak két évvel később akarta megtartani arra hivatkozva, hogy nagyon lefoglalják a háborúi.⁹ Noha Frigyes választófejedelem személyesen is hajlandó volt elutazni Boroszlóba, hogy Mátyás és a lánya között kötendő házasságról tárgyaljon, meglehetősen hidegen viselkedett a magyar uralkodóval, s végül nem támogatta a frigy létrehozását.¹⁰ Ezek a házassági tervek mind azt célozták, hogy III. Frigyes szövetségeseit Mátyás mellé állítsák, és számára a cseh trón megszerzését s megtartását biztosítsák.

Mátyás, miközben házassági igyekezetei sorra kudarcot vallottak, más eszközkhöz is folyamodott. Igyekezett egyrészt belefolyjni Itália belső ügyeibe,¹¹ amelyek szövetségesei révén a császárt is érintették, másrészt az európai nagypolitika terén próbált eredményeket elérni, hogy befolyásos szövetségeseket szerezzen.

Magyarország diplomáciai érintkezéseinek alakulását nagymértékben befolyásolta Velencével való viszonya.¹² A két ország közötti kapcsolat az 1460-as évek közepétől fokozatosan romlott. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a köztársaság féltette dalmáciai területeit, úgy vélte, Mátyás ezek megszerzésére törekszik.¹³ Annak érdekében, hogy ezt megakadályozza, a dózse inkább szemet hunyt III. Frigyes trieszti terjeszkedése felett, és a Mátyás, valamint a császár között 1469–1470-ben még lehetségesnek tűnő megegyezést is próbálta megakadályozni.¹⁴ A velencei-magyar kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett az is, hogy a köztársaság 1465-ben kijelentette: nem akar több segílyt folyósítani Magyarországnak,

⁸ Ezt a megoldást a pápa is támogatta volna. IV. Sixtus pápa, aki a csehországi ügyek békés elintézésére törekedett, 1471-ben Barbo Márk bíborost azzal a javaslattal küldte Lengyelországba és Magyarországra, hogy Mátyás és Ulászló cseh király a status quo alapján kössenek fegyverszünetet, Mátyás vegye feleségül a lengyel király egyik lányát, akinek jegyajándékaul tekinthetnék azokat a morvaországi és sziléziai területeket, amelyeket Mátyás elfoglalt. Ezek Mátyás halála után visszakerülnének Ulászló és örökösei tulajdonába váltságdíj fejében. 1473. február 2-án Neisze városában került sor a két uralkodó közötti első találkozóra. Erről azonban sem ezen a találkozón, sem később nem született megegyezés. Fraknói Vilmos: Magyarország összeköttetései a római Szent-székkal. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. II. Budapest 1902. 143–145.

⁹ E. Kovács Péter: Matthias Corvinus. Budapest 1990. (a továbbiakban: E. Kovács) 105. Fraknói 1914. 9–14.

¹⁰ Pedig Mátyás rendkívül szerette volna megkötni ezt a házasságot. Évi kétezer forintnyi évjáradékot ajánlott fel a választófejedelemnek, s találkozásukkor is bőséges ajándékokkal és pénzzel látta el. Frigyes először visszautasította, később azonban elfogadta az ajándékokat. Fraknói 1914. 14.

¹¹ Bővebben részletezi: E. Kovács 146–152.

¹² L. ehhez Mátyás Cristoforo Moro velencei dogéhoz intézett leveleit. In: Mátyás király levelei 1458–1490. Válogatta: V. Kovács Sándor. Budapest 1986. (A továbbiakban: MKL) 47–48.

¹³ Teke Zsuzsa: Az itáliai államok és Mátyás. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest 1990. (a továbbiakban: Teke) 250–251.

¹⁴ Mátyás és Velence megromlott kapcsolatára és a közöttük lévő konfliktusokra l. bővebben: uo. 250–256.

mindenki maga harcoljon a török ellen.¹⁵ A Magyarországgal hol barátkozó, hol távolságot tartó Velence érdekei az 1470-es évek közepétől ismét azt kívánták volna meg, hogy a törökkel szembeni hatékony védekezés miatt felmelegítse kapcsolatait Mátyással. Ennek érdekében igyekezett békítő szándékkal fellépni Magyarországon és III. Frigyes konfliktusaiban, hogy Mátyás a törökök ellen harcolhasson. A két állam között azonban nem állt helyre a bizalom, ráadásul Mátyás már nem szándékozott komolyabb háborúba bocsátkozni a törökkel.

Miközben Velence lazította a kapcsolatait Magyarországgal, több, a városállammal szemben álló itáliai uralkodó is kereste az érintkezést Mátyással. Főként Milánó és Nápoly igyekezett megnyerni magának a magyar királyt. 1465-ben mindkét állam házassági ajánlattal fordult hozzá.¹⁶ Milánó Ippolita Sforzának,¹⁷ Nápoly pedig Aragóniai Ferdinánd lányának a kezét ajánlotta fel a magyar királynak,¹⁸ aki ekkor még máshol akart feleséget keresni.¹⁹ Jellemző, hogy 1471-ben, miután minden más irányú házassági terve csődöt mondott, Mátyás Milánóhoz fordult, hogy a korábban felajánlott házassági kapcsolat létrejöttön közöttük. Milánó azonban ekkor ezt már nem akarta.²⁰ 1473-ban még egyszer szövetkezik a két állam: Mátyás Ranenstain János nevű követe által megegyezett Galeazzo Sforzával, hogy egy esetleges Velence elleni támadás idején támogatják egymást.²¹ Ezt a megállapodást azonban már létrejöttékor sem gondolta komolyan egyik fél sem. A két állam közötti végső eltávolodás 1474-ben valósult meg, amikor Velence és Nápoly között Ciprus miatt feszültség támadt, s Milánót is Velencéhez közelítették Nápolyval való ellentétei. A két állam viszonya később sem javult, hiszen Mátyás a korneuburgi tárgyalások idején azt akarta elérni, hogy Galeazzo Sforza örö-

¹⁵ A segélyek elmaradásáról szóló, 1465-ben kelt leveleket l. MDE I. 199., 207., 231.

¹⁶ Milánó és Magyarország szorosabbra fűzött kapcsolatát jelzi Mátyás 1465. június 21-én kelt, Francesco Sforzához írott levele. In: MKL 43–44.

¹⁷ Horváth Jenő: Mátyás király nyugati diplomáciája. (a továbbiakban: Horváth) In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I. Szerk. Lukinich Imre. Budapest é. n. 77.

¹⁸ Több követjelentés is szól Ferdinánd nápolyi királynak erről a tervéről és a Mátyáshoz intézett ajánlatáról. Berzeviczy Albert: Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Budapest 1924. 7–8. (1465. február 17.), 468. (1465. május 25., 1465. november 21.) A későbbi évek tárgyalásairól szóló követjelentések kivonata uo. 468–469., Velence levele Mátyáshoz: MDE IV. 805.

¹⁹ Velence egy Mátyás és Milánó között létrejövő kapcsolatot a maga részéről veszélyesnek ítélte, ezért Ippolita és Mátyás tervezett házasságát igyekezett megakadályozni. (Vö. Teke 251.) Horváth szerint Velence meg akarta hiúsítani az Aragóniaiakkal kötendő esküvőt is (Horváth 77.), ez azonban téves feltételezés. Velence követei útján már ekkor biztosította Nápolyt és Magyarországot is, hogy támogatja a szövetséget. (Vö. az előző lábjegyzetben idézetekkel.) A házasság megkötése ellen Mátyás más irányú érdeklődése mellett sokkal inkább szolt az, hogy egyes hírek szerint Nápoly ekkor a magyar érdekkörbe tartozó Boszniát felajánlotta a töröknek. L. ehhez Mátyás 1466 augusztusában kelt levelét. In: MKL 57–58.

²⁰ Teke 255.

²¹ Uo. 257–258.

köse helyett Frigyes császár Ferdinánd nápolyi király fiát iktassa be.²² Milánó és Velence 1474 novemberében szövetségre lépett egymással, s csatlakozott hozzájuk Firenze is. A három állam között létrejött liga egyébként nemcsak Nápoly, hanem IV. Sixtus pápa nepotizmusa és itáliai politikája ellen is irányult.²³

Magyarországot, Milánót és Nápolyt egyébként 1474-ig összekötötte az is, hogy érdekeik azonosak voltak Burgundiáéval. XI. Lajos francia király ugyanis, aki a Karolingok egykori államát szeretne volna visszaállítani, elsősorban Burgundia és Nápoly felé akart terjeszkedni.²⁴ Burgundia ekkor számos tartományból állt, s a francia király mellett Frigyes császár is a maga kötelékébe akarta vonni. Mindez nem találkozott Merész Károly burgundi herceg és Burgundia önállósodási törekvéseivel. Károly mindenképpen el akarta érni, hogy Franciaországot katonailag és politikailag elszigetelje. Ennek érdekében 1468-ban feleségül vette York Margitot, IV. Edward angol király nővérét, és szövetséges viszonyt alakított ki Nápolyal. Lányát, Máriát Ferdinánd nápolyi király²⁵ fiával, Frigyes herceggel akarta összeházasítani. Ezt a frigyet Mátyás is támogatta.²⁶ Tovább növelte a burgundi-nápolyi-magyar koalíció esélyeit az is, hogy 1471-ben a francia király által szintén veszélyeztetett Aragónia és Nápoly szintén szövetséget kötött, s Burgundia megszerezte magának Firenze támogatását is.

1474-től azonban olyan változások következtek be, amelyek ezt a szövetséges rendszert teljesen szétverték. 1473 óta Merész Károly burgundi herceg az egyre erősödő francia királlyal szemben mindinkább III. Frigyes támogatásában reménykedett, aki már 1472-ben felajánlotta Károlynak, hogy fia, Miksa főherceg feleségül veszi a lányát, Károly pedig Frigyes fia és Mátyás helyett megkapja a német királyi címet.²⁷ Burgundia korábbi számításait teljesen áthúzta, hogy IV. Edward és XI. Lajos 1475-ben békét kötöttek egymással Amiens-ben. Ez az ese-

²² Uo. 260., Kubinyi András: Mátyás király. Budapest 2001. (a továbbiakban: Kubinyi) 111.

²³ Teke 258. Vö. Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest 1999. 142.

²⁴ A francia király nápolyi politikájához eleinte igyekezett megnyerni magának II. Pál pápa bizalmát, ezért egy alkalommal pénzt is küldött a törökellenes háború megsegítésére. (Horváth 82–83.) Mátyás érdekes viszonyban állt XI. Lajossal. Egyik levelében szövetségesének nevezi, de megjegyzi: „szeretnénk tudatni, hogy jóindulattal vagyunk kegyességed iránt, ha ez a jóindulat kölcsönös, ...nem kevesebb jóakaratot és szeretetet tanúsítunk kegyességed iránt, mint amennyit mi kapunk.” (Mátyás 1465. december 2-án kelt levele. MKL 53.) Nem meglepő, hogy Mátyás bizonytalanul értékelte a francia királlyal való kapcsolatát. A korabeli francia krónikások tanúsága szerint ugyanis „Mátyás grófot” a francia udvar nem tartotta megfelelő politikai partnernek. Vö. Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történetírásban. Századok 1998/1. 47–114.

²⁵ A források tanúsága szerint IV. Edward az 1470-es évek elején küldöttséget indított útnak Magyarországra John Morton, a későbbi canterbury érsek vezetésével, hogy az angol-burgundi szövetség részére nyerjék meg a magyar királyt. Kurucz György: Érdekek és előítéletek. A brit diplomácia és Magyarország a 18. század végéig. Századok 1995/2. 258.

²⁶ Vö. Horváth 83–86., Teke 260., E. Kovács 113–116.

²⁷ Vö. Kubinyi 74–75.

mény szintén Károly Frigyes felé fordulását segítette elő. Burgundia fejedelme, aki sorra elveszítette háborúit, még ebben az évben békét kötött III. Frigyesel, s meg-
egyezés született arról, hogy 1472-es tervük szerint gyermekeik házasságra lép-
nek.²⁸ Ezek után természetesen Frigyes nápolyi herceg is hazautazott Burgundiá-
ból.

Mátyás tehát 1476-ra elveszítette Burgundia, Milánó és Firenze szövetségét, Velencével és a Hohenzollernekkel pedig elhidegült a kapcsolata. Mindezt tetézte, hogy ebben az évben egy másik támasza, IV. Sixtus ellenében létrejött egy francia, német és burgundi szövetség, amelynek célja az volt, hogy – megkérdőjelezve a pápaválasztás törvényességét – IV. Sixtus letételére és új pápa választására alkal-
mas egyetemes zsinatot hívjanak össze. Erről Mátyás az udvaránál lévő velencei követ híradásából értesült.²⁹ Ugyanebben az időben Mátyás Nápoly végleges szö-
vetsége lett, hiszen 1476 decemberében feleségül vette Aragóniai Beatrixot, a nápolyi király lányát.³⁰ A fényes külsőségek közepette zajló esküvőre³¹ többek között meghívást kapott Hohenzollern Albrecht – ekkor már választófejedelem – és az angol király is.³² Mátyás tehát az alkalmat arra is fel akarta használni, hogy újjá-
élessze velük szövetségesi kapcsolatát. A tárgyalások azonban elmaradtak. Anglia nem képviseltette magát, Albrecht pedig csak követe útján volt jelen az eseményen. A későbbi évek történései is arra engednek következtetni, hogy Mátyás nem tudott megegyezni sem az angolokkal, sem a brandenburgi választófejedelemmel.

²⁸ Mátyás még ekkor is azt erőltette, hogy Burgundi Mária Aragóniai Frigyesel kössön házasságot. Célja elérése érdekében azzal vádolta Károly előtt III. Frigyesel, hogy a Burgundia ellen támadó svájci csapatokat a császár buzdítja. Mátyás a tárgyalásokat Stein Györgyre bízta. Fraknoi 1902. 154.

²⁹ Fraknoi 1902. 153.

³⁰ Szalay Ágnes szerint Mátyást az államérdek kényszerítette, hogy a francia-burgundi koalíció ellen a nápolyi-pápai vonalhoz csatlakozzon, s ezt a célt szolgálta Mátyás Beatrix-szal kötött házassága is. Ritoókne Szalay Ágnes: Borbála. In: *Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV–XVI. századi Magyarországi művelődés köréből.* (Humanizmus és reformáció 28.) Budapest é.n. 131. A velencei signoria 1475. június 5-én kelt levele szerint a magyar főurak rosszállásukat fejezték ki Mátyás és Beatrix házasságával kapcsolatban. Óváry Lipót: *A MTA Történeti Bizottságának oklevélmásolatai.* 1. füzet. Budapest 1900. 135.

³¹ A királyi nászünnepele leírása több szerzőnél is megtalálható. A legfontosabbak: Jakob Unrest: *Österreichische Chronik.* MGH SRH, Nova Ser. 11. Hrg. v. Karl Grossmann. Weimar 1957. 62–63., Bonfini 799–804., Borsá Béla: Ismeretlen egykorú német leírás Mátyás és Beatrix házasságáról. Pécs 1940. 14–33.

³² 1476 őszén Mátyás Stein Györgyöt Rómába küldi. Feladata volt a pápai udvari teendőin kívül az is, hogy Angliába utazva az angol királyt személy szerint vagy követei útján hívja meg a Beatrix-szal kötendő esküvőjére, valamint javasolja az angol uralkodónak, hogy lépjen szövetségre vele, a nápolyi királlyal és a pápával a császár, a francia király és Burgundia ellen, akik le akarják tenni a pápát trónjáról arra hivatkozva, hogy megválasztása nem volt törvényes. Fraknoi 1902. 146. 1476. június 24-én Stein György levelet ír Albrecht választófejedelemhez, melyben a magyar-német viszony rendezésére kéri, s az ún. glogau ügy megtárgyalására személyesen invitálja Mátyás esküvőjére, s kéri, hozza magával fiát, János herceget is. Fraknoi 1914. 27.

1476-ra tehát azok a diplomáciai erőfeszítések, amelyekkel Mátyás fő céljainak – a magyar trónutódlás biztosításának és a cseh korona megszerzésének – elérése érdekében III. Frigyes semlegesítését és elszigetelését akarta elérni, csődöt mondtak, s az események kedvezőtlen alakulása folytán nem a császárság, hanem Magyarország elszigetelődését eredményezték. A magyar király belátta: nem tudja diplomáciai-politikai eszközökkel elérni az 1463-ban III. Frigyesrel kötött egyezség megváltoztatását, ezért abban az esetben, ha saját utódát akarja a későbbiekben trónra ültetni, nem maradt más lehetősége: meg kell támadnia Ausztriát.

ÉVA TEISZLER

Isolation of Hungary in respects of foreign politics in 1476

The author in this study undertook to describe how European events between 1465–1475 had effects on Hungary. She came to the conclusion that Hungary in 1476 became isolated in respects of foreign politics, could make an alliance only with Naples and Papal State. This forced King Matthias I of Hungary to start war against Emperor Frederic III, to achieve that his progeny would be the king of Hungary.

TARTALOM

†Kristó Gyula: A DAI 38. fejezetének forrásáról	3
Marton Szabolcs: Adalékok a Kárpát-medence kora középkori szőlőműveléséhez	11
Weisz Boglárka: Átkelőhelyek a Tiszán az Árpád-korban.....	21
Szabados György: Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja	31
Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIII. kötetéhez (1339)	43
Teiszler Éva: Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban.....	55

Felelős kiadó: Dr. Makk Ferenc
Műszaki szerkesztés és nyomdai kivitelezés:
Quality Print Kft.